

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
____ Павло ФЕДОРЧЕНКО-
КУТУЄВ
« ____ » _____ 2023 р.

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня бакалавра
за освітньо-професійною програмою «Врегулювання конфліктів та медіація»
спеціальності 054 «Соціологія»
на тему: «Чинники формування національної ідентичності у школярів 9-11
класів»**

Виконав (-ла):
студент (-ка) IV курсу, групи СЛ-91
Весельська Вероніка Вікторівна

Керівник:
Доцент, кандидат соціологічних наук
Коржов Геннадій Олександрович

Рецензент:
Старший викладач кафедри теорії та практики управління
Дергачов Євген Вікторович

Засвідчую, що у цій дипломній роботі немає
запозичень з праць інших авторів без
відповідних посилань.
Студентка Весельська Вероніка Вікторівна

Київ – 2023 року

**Національний технічний університет України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»**

Факультет соціології та права

Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Спеціальність 054 «Соціологія»

Освітньо-професійна програма «Врегулювання конфліктів та медіація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Павло ФЕДОРЧЕНКО-КУТУСЬ

«___» _____ 2023р

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу студентці

Весельській Вероніці Вікторівні

1. Тема роботи « Чинники формування національної ідентичності у школярів 9-11 класів», керівник роботи Коржов Геннадій Олександрович, доцент кафедри соціології, кандидат соціологічних наук, затвердженні наказом по університету від «15» травня 2023 р. № 1769-с .

2. Термін подання роботи 15 червня 2023 р.

3. Об'єкт дипломної роботи: національна ідентичність.

Предмет дипломної роботи: роль школи у формуванні національної ідентичності школярів.

4. Зміст роботи:

ВСТУП

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1 Теоретичні засади дослідження ідентичності в соціології

1.2 Становлення та кризи ідентичності

1.3 Національна ідентичність: поняття, сутність, прояви

РОЗДІЛ 2 ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1 Вплив історії та історичної пам'яті на формування сучасної національної ідентичності українців

2.2 Школа як чинник формування національної ідентичності школярів

РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ШКОЛИ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ШКОЛЯРІВ

3.1 Програма соціологічного дослідження

3.2 Результати дослідження

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

5. Перелік ілюстративного матеріалу: Діаграми – 8. Таблиці – 5. Презентація – 14 слайдів.

6. Дата видачі завдання: квітень 2023 р.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Визначення напрямку досліджень	Вересень 2022	
2	Формування джерельної бази дослідження	Жовтень-листопад 2022	
3	Складання розгорнутого плану	Грудень 2022	

4	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Січень 2023	
5	Підготовка і написання I розділу кваліфікаційної роботи (Теоретико- методологічні основи дослідження ідентичності)	Лютий-березень 2023	
6	Написання II розділу кваліфікаційної роботи (Фактори формування національної ідентичності)	Березень-квітень 2023	
7	Написання III розділу (Емпіричне дослідження впливу школи на формування національної ідентичності)	Квітень-травень 2023	
8	Написання висновків та коригування списку літератури.	Травень-червень 2023	
9	Передача кваліфікаційної роботи на кафедру	15 червня 2023 р.	

Студентка

Вероніка Весельська

Керівник роботи

Геннадій Коржов

Анотація

Весельська В. В. Чинники формування національної ідентичності у школярів 9-11 класів. На правах рукопису. Кваліфікаційна робота за спеціальністю 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2023. – 84 с., список джерел з 39 найменувань.

Сьогодні ми особливо гостро стикнулися із проблемою встановлення, ким є українці. Допоможе це зробити дослідження національної ідентичності. Нашою метою було з'ясувати вплив школи на формування національної ідентичності у школярів та її рівень сформованості. Ми проаналізували основні соціологічні концепції ідентичності. Наша ідентичність проходить складний етап становлення, ми періодично переживаємо кризи власної ідентичності, та саме вони стимулюють нас до пізнання себе. Історія є невід'ємною частиною національної ідентичності, вона допомагає встановити, якими були наші предки та як це вплинуло на нас. У школі ми пізнаємо світ та здобуваємо знання про наших предків та країну. Саме вона допомагає нам формувати нашу національну ідентичність, переживати кризи. Ми провели пілотажне опитування серед учнів 9-11 класів. З'ясували, що учні мають добре розвинену національну ідентичність, розуміють важливість історії, мови, виявляють повагу до своєї країни та готові їй допомагати.

У майбутньому дане дослідження можна доповнити проведенням фокус-груп зі школярами для більш глибокого аналізу національної ідентичності.

Робота містить у собі 2 Додатки та 8 Рисунків.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, соціалізація, становлення та криза ідентичності, історична пам'ять, історія, школа, національно-патріотичне виховання, українці.

Abstracts

Veselska V. V. Factors of national identity formation in schoolchildren of 9-11 grades. Qualification work in specialty 054 "Sociology." - National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Department of Sociology. - Kyiv, 2023. 84 p., list of sources of 39 titles.

Today, we are particularly acutely faced with the problem of establishing who Ukrainians are. The study of national identity can help us do this. Our goal was to find out the impact of school on the formation of national identity in schoolchildren and the level of its formation. We analysed the main sociological concepts of identity. Our identity goes through a complex stage of formation, we periodically experience crises of our own identity, but they stimulate us to learn about ourselves. History is an integral part of national identity; it helps us to establish who our ancestors were and how they influenced us. At school, we learn about the world and gain knowledge about our ancestors and country. It helps us to form our national identity and survive crises. We conducted a pilot survey among students in grades 9-11. We found out that students have a well-developed national identity, understand the importance of history and language, show respect for their country and are ready to help it.

In the future, this study can be supplemented by conducting focus groups with students to analyse national identity in more depth.

The paper includes 2 Appendices and 8 drawings.

Key words: identity, national identity, socialisation, identity formation and crisis, historical memory, history, school, national-patriotic education, Ukrainians.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	7
1.1 Теоретичні засади дослідження ідентичності в соціології.....	7
1.2 Становлення та кризи ідентичності.....	17
1.3 Національна ідентичність: поняття, сутність, прояви.....	23
РОЗДІЛ 2 ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	29
2.1 Вплив історії та історичної пам'яті на формування сучасної національної ідентичності українців.....	29
2.2 Школа як чинник формування національної ідентичності школярів.....	42
РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ШКОЛИ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ШКОЛЯРІВ.....	53
3.1 Програма соціологічного дослідження.....	53
3.2 Результати дослідження	54
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Наша країна знаходиться на етапі формування як національної держави. Національна ідентичність є стрижнем. Українці мають не просте минуле, яке пов'язане також із становленням нас як нації. Довгі роки ми перебували під гнітом інших держав. Українці мають утвердитися як повноцінна нація. Від 2014 року ми активно щодня боремося за існуванням як незалежної нації. Тобто стикаємося із зовнішніми викликами. Тому національна ідентичність є особлива важливою для нашого народу.

Для побудови національної держави потрібно розуміти, у чому особливість української ідентичності. Тут виникає одна проблема: українці як громадянська чи етнічна нація. Безумовно вони пов'язані між собою, але існують і певні відмінності. Для етнічної ідентичності характерне ототожнення себе із етнічною спільнотою через спільну історичну пам'ять, культуру. Громадянська ідентичність – ототожнення себе із певною державою, свідомо та активна громадянська позиція.

Як особистість, ми здобуваємо та переживаємо різні ролі та статуси, що впливають на наше самоусвідомлення та ставлення до самих себе. Цей процес може бути нерівномірним. Ми пізнаємо світ та себе і у нас виникає логічне питання «Хто я?» Відповідь на це, на перший погляд просте запитання, можна шукати роками. Існує велика кількість різних ідентичностей, але для побудови національної держави важлива саме національна. Водночас наше суспільство рухається до індивідуалізації. У такому випадку важливо перш за все жити за власними цінностями, думати про себе, відрізнятися від інших. Національна ідентичність потребує єдності та схожості поглядів.

У школі ми активно соціалізуємося та засвоюємо норми та правила поведінки. Тут ми знайомимося із національною ідентичністю, стаємо свідомими громадянами своєї країни. Школа дає нам не лише наукові знання, а й прищеплює культуру, традиції. Вагоме місце у програмі Нової Української Школи займає національно-патріотичне виховання. Саме воно є чинником впливу на формування національної ідентичності у школярів. Уже у 9-11 класах учні мають більш свідому

громадянську позицію, мають знання про свою країну та можуть активно цікавитися подіями у ній.

Актуальність теми дослідження: Національна ідентичність є основою для побудови національної держави. Українці стикнулися із рядом проблем: зовнішній вплив, складне минуле, наслідки якого ми спостерігаємо зараз, невизначеність, яку саме державу ми будуємо (етнічну чи громадянську). За останні роки значно зросла увага до процесу соціальної ідентифікації, розвитку особистості. Усвідомлення себе, своїх почуттів стає базовою установкою. Національна ідентичність є однією з ключових. Після повномасштабного вторгнення росії ця тема набула пікової популярності. Важливо досліджувати дану тематику для чіткого розуміння, хто ми, оскільки це питання лишається розмитим. Школа несе масовий вплив, у ній ми засвоюємо не лише знання, а і культуру. Тому варто звернути увагу на те, як школа впливає на формування національної ідентичності, адже саме нове покоління буде відбудовувати Україну і те, якою вона буде, залежить передусім від них. Тож тема ідентичності набирає все більшої популярності та вагомості.

Стан наукової розробленості проблеми: темою ідентичності цікавилися ще давні філософи, наприклад, Платон, Аристотель та Парменід. Вони заклали основи для аналізу ідентичності. У ті часи провідною ідентичністю була політична, але із розвитком її місце зайняла релігійна.

Також цю тему вивчали провідні соціологи та психологи. Наприклад, Е. Еріксон називав ідентичність психосоціальною тотожністю. Сформована ідентичність – обов’язкова умова психічного здоров’я, якщо вона не сформована, то людина не знаходить себе.

З. Бауман розглядав ідентичність через образи. У модерну епоху це «паломник». Постмодерн він називав «плинною епохою», якій притаманні такі образи як «той, хто прогулюється», «бродяга», «турист», «гравець».

Ч. Кулі та Дж. Мід вважали, що Я формується через взаємодію людей, а ідентичність – соціальне явище. Вчені розглянули процес ідентифікації особистості як механізм соціалізації.

Е. Еріксон вбачав у ідентичності центр життя, вона містить у собі свідоме та не свідоме. Останнє означає підсвідоме бажання досягнути цілісності. Вчений зазначав, що найактивніше наша ідентичність формується та розвивається протягом підліткового віку. У ці роки ми переживаємо складну особистісну кризу. Від того, як відбувається цей процес та як він закінчиться, залежить наше подальше уже доросле життя.

Значну частину своєї праці Е. Еріксон присвятив вивченню національної ідентичності, яка є багатовимірною та пов'язана із різними сферами життя. У ній він виокремлював колективний та індивідуальний аспект.

Також тему ідентичності вивчали З. Фройд, Е. Гідденс, І. Гофман, Ч. Тейлор, Хайнс Абельс, Ф. Фукуяма, Р. Ассаджолі.

Вітчизняні дослідники також багато працювали із даною проблематикою: М. Галущинський, М. Козловець, О. Гнатюк, Шацька Б. Г. Коржов, М. Степико.

Яцій О., український науковець, займався вивченням питання національної ідентичності школярів. Бех І. також займався даною проблематикою, але більше уваги звертав на вплив сучасних політичних та культурних впливів.

Мета: з'ясувати вплив школи на формування національної ідентичності у школярів та її рівень сформованості.

Завдання:

- проаналізувати соціологічні концепції ідентичності;
- охарактеризувати становлення та кризи ідентичності;
- визначити поняття, сутність та прояви національної ідентичності;
- з'ясувати вплив історії на формування національної ідентичності українців;
- дослідити вплив національно-патріотичного виховання на формування національної ідентичності.

Об'єкт: національна ідентичність.

Предмет: роль школи у формуванні національної ідентичності школярів.

Методи дослідження: для збору емпіричного матеріалу у роботі використовувалося анкетування, яке було проведене у Василівському ліцеї Житомирського району.

Теоретична та практична цінність роботи.

Кваліфікаційна робота узагальнила та поєднала теоретичні відомості про національну ідентичність та особливості її формування у підлітків 9-11 класів. А також звертає увагу на важливості даної ідентичності та історичному минулому.

На сторінках цього дослідження ви знайдете емпіричні дані стосовно формування національної ідентичності та впливу на неї національно-патріотичного виховання.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, які поділені на підрозділи, висновку, списку використаних джерел та двох додатків. Загальний обсяг роботи 84 (з них 67 основного тексту). Список використаних джерел містить 39 найменувань.

РОЗДІЛ 1 ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1 Теоретичні засади формування ідентичності в соціології

У цьому розділі ми будемо досліджувати поняття «ідентичність», його історичні витоки. Також розберемося у сутності національної ідентичності, її механізмах формування, підтримування та маніфестації, з'ясуємо основні відмінності між національною та етнічною ідентичністю.

Під час дослідження цього терміну багато дослідників стикаються із відсутністю чіткої дефініції. Його вивченням займалися представники різних наук, зокрема філософи та представники соціальної психології. Так дану проблематику часто асоціюють із Е. Еріксоном, К. Ясперсом, З. Фройдом. Перший із вищезазначених вчених дав визначення цьому терміну, а також розмежував індивідуальну та колективну ідентичність, виокремив рівні.

Ідентичність – термін, який не є новим для нас та багатьох пересічних людей. Він стає все більш популярним та публічним. Здається, його значення зрозуміле та логічне. Але не все так просто.

Для ефективного опрацювання та розуміння теми варто розібрати саме поняття «ідентичність». Слово походить від латині «identicus» та трактується як «тотожний», «утоточнений» чи «однаковий». Термін вважають відносно новим, адже у зарубіжній науковій лексиці воно утвердилось у другій половині ХХ століття. До нас воно прийшло після 1990 року, фактично одночасно із отриманням незалежності. У сьогоденні термін став дуже популярним та одним із основних, які використовують для усвідомлення реального світу [17, с. 15].

Тепер розглянемо, яких уявлень про ідентичність дотримувалися вчені Античності, Відродження, часів Модерну та Постмодерну, психосоціального підходу, символічний інтеракціонізм та психоаналізу.

Хоча термін є молодим, тему ідентичності підіймали ще античні філософи. Наприклад, Платон, Аристотель та Параменід. Феномен ідентичності у їхніх працях розглядається через призму нерівності. Наприклад, Платон поділяв суспільство на філософів-правителів, воїнів та ремісників-працівників. Першим був притаманний розум, другим – емоційність, останнім – чутливість. Тобто процес

формування ідентичностей включає в себе психологічну, політичну, соціальну, культурну та інші складові. Вчені заклали основи для аналізу щодо ролі ідентичності. У ті часи провідною ідентичністю була політична, та згодом її місце зайняла регіональна. А у Середньовіччі першість дісталася релігійній. Згідно з християнськими ідеями всі люди перед Богом рівні. Тобто не важливо, який ви маєте соціальний стан чи походження. Тому служіння, а не влада стає основою для ідентичності.

Наступним етапом було Відродження. З початком кризи феодального суспільства, яка була обумовлена розвитком техніки, науки, а також становленням капіталізму, на формування ідентичностей впливають географічні відкриття.

Українська дослідниця І. Ващинська виокремлює деякі відмінності між модерними та постмодерними підходами щодо формування ідентичності. Для початку модерні підходи наголошують на важливості зберегти цілісність та стабільність. Ідентичність у них розглядається як стійка та гомогенна сутність. Також у цьому підході розглядаються лише два-три джерела ідентичностей. Представники підходу вивчають ідентичність як відстань. Вона може простягатися від «очікування» до «задоволення». Також суб'єкт має бути цілісним. Модерністи розглядають увесь цей процес з націленістю на майбутнє.

У постмодерних підходах наголошують на свободі вибору та уникненні фіксацій. Ідентичність, за їхніми уявленнями, зазнає постійних змін та перетворень. Вона має різні джерела формування. Постмодерністи звертають увагу на ситуативності ідентичностей. Індивід, на відміну від модерного підходу, не є цілісним, а навпаки – розщеплений та децентралізований. Представники цього підходу розглядають формування ідентичностей «тут і зараз» [15, с. 5].

Для часів модерну Бауман представив метафору «паломника». Модерний світ вимагає постійного паломництва. Це перетворюється на необхідність. Для «паломника» світ є стійкою структурою по якій він мандрує, але водночас є певна гнучкість для побудови ідентичності за бажанням. Відбуватися це має систематично. У цю епоху головна проблема не стільки у побудові ідентичності, скільки у її збереженні.

Бауман називав епоху постмодерну – плинною. Для неї характерна радикальна індивідуалізація. Акцент на уникненні застою, фіксації ідентичності. Стає популярне життя одним днем. У плинні часи важко застосовувати стійку раціональну модель. Якщо у минулу епоху філософ використовував одну метафору «паломника», то плинній епосі він приписує чотири: той, хто прогулюється; бродяга; турист; гравець.

Перша життєва стратегія характерна для «того, хто прогулюється». Він є своєрідним продовженням «паломника», але останній діє більш зосереджено. Він живе у світі незнайомих і сам ним теж є. Він живе та робить вигляд, що цікавиться життям інших. Така прогулянка перетворюється у постмодерні на життя.

Для «бродяги» траєкторія фрагментована, стратегія відсутня. Він має свободу пересування та багато непередбачуваності. Всюди відчувається чужим. У модерні бродягами були одиниці, вони блукали різними осілими місцями. У постмодерні вони роблять це не через небажання осісти, а через відсутність такої можливості. До них відносять тих, хто претендує на політичний захист, нелегальних мігрантів та біженців.

«Турист» колись перебував у схожих умовах, що і «бродяга». Та для нього дуже важливий рух як здобування нового досвіду. Він уже має дім. Це необхідно для безпечної подорожі, щоб після повернутися у затишне, своє місце. Водночас він боїться залишитися назавжди в одному місці. Потребує простору, якого не можливо знайти вдома.

«Гравець» – вправний, гнучкий. Для нього світ стає ризикованим, потребує логіки та обережності. Він має думати наперед про ходи суперника. Безумовно людина може відмовитися «грати», та сама гра на цьому не закінчиться.

Якщо у епоху модерну вчених цікавило, як зберегти стійкість та запобігти мінливості ідентичності, то у плинну епоху акцент робиться на свободі вибору та уникненні фіксації [10, с.275].

Зігмунд Бауман пише також про індивідуалізацію суспільства. Якщо коротко, то це означає перетворення нашої ідентичності від того, що вона просто у нас є, в те, що маємо зробити, тобто в задачу. Ті, хто цим займаються, несуть

відповідальність за виконання чи не виконання цієї задачі, за наслідки. Індивід здобуває автономію. Місце у суспільстві стало поняттям «для нас», а не «в собі». Це не подарунок, який просто є. Ми маємо прожити життя так, як ідентифікуємо себе. Для більшості осіб, що прагнуть самоствердитися, важливо вписатися у потрібну групу. Для цього вони мають поводитися згідно із законами її членів.

Світ не постійний. Люди часто втрачають своє місце у ньому. Та це досвід і, на жаль чи на щастя, він повторюється не один раз за всі роки життя. Мати стабільне місце у суспільстві – рідкість. Постійно рухатися і бути в дорозі стало звичним способом для людей.

Отже, згідно із уявленнями З. Баумана, головною проблемою ідентичності у епоху модерну є її збереження, у плинну епоху – уникнення фіксацій. На початку часів модерну проблеми, які повставали перед «паломниками», стосувалися того, як дістатися якогось місця. Для «бродяг» питання стоять про те, куди іти. Тут задача не просто у пошуку своєї дороги, а у виборі найменш ризикованого шляху, у зміні дороги за потреби [1, с.205].

Не менш відомий Гідденс писав, що формування «Я» відбувається через «дискурс Інший». Воно має бути пов'язане із тілом. «Я» ніби стає перехідним механізмом, щоб позиціонувати себе у соціальному світі. Вчений згадує поняття «І» (Я) та «Ме» (Мені). Особистість засвоює ці поняття поступово.

Важливий повсякденний, рефлексивний контроль за своєю поведінкою. Звісно, це не скасовує наші підсвідомі дії. Бути у свідомості означає сприймати різну взаємодію із зовнішнім середовищем. Людина свідомо, спеціально звертає увагу на поточні події, деталі, щоб скорегувати власну поведінку. Коли ми без свідомості, то відповідно, ніяк спеціально не взаємодіємо із світом. Але бувають випадки, коли ми щось робимо досить механічно, без спрямування думок. Тоді діє наша підсвідомість. Існує ще дискурсивна свідомість – це коли ми щось робимо, але не думаємо, не усвідомлюємо наслідки.

Ми маємо рефлексувати. Так створюється наша ідентичність на всіх рівнях свідомості. Ідентичність – це також вибір і ми можемо корегувати свою поведінку, щоб бути тим, з ким себе ототожнюємо [37, с. 100].

Проблемою ідентичності займалися й представники символічного інтеракціонізму та психоаналізу, які також багато досліджували ідентичність та «Я-концепцію». Ці теми часто зустрічається у роботах Ч. Кулі та Ж. Лакана. Та з початком 60-х років напрямок дослідження феномену ідентичності повертається до старої філософії, коли ще використовувалася зовсім інша термінологія. Попередником стало поняття «тотожності». Та все ж ці слова мають деякі відмінності. Тотожність використовують у більш широкому контексті, тоді як ідентичність більше вживають для пояснення явищ, що близькі із буттям людей. Сьогодні також існує розмежування між цими термінами. Тотожність зазвичай використовують у математичних науках, а ідентичність – соціальних.

Для соціологів тема ідентичності є актуальною та важливою. Дж. Мід та Ч. Кулі, представники інтеракціоністського напрямку, вважали, що ідентичність – соціальне явище та утворюється завдяки взаємодії людей. Власну ідентичність ми усвідомлюємо, коли дивимося на себе очима інших та співставляємо їхні думки про себе зі своїми. Ця концепція отримала назву «дзеркальне Я». Існує стільки соціальних Я, скільки осіб та думок. Коли ми у будь-який спосіб взаємодіємо з оточенням, то здобуваємо соціальний досвід. Завдяки йому формується ідентичність. Ч. Кулі вбачав особистість як набір психологічних, емоційних реакцій про себе від суспільства [39, с.65].

Мід вперше поглянув на ідентифікацію особистості як на механізм соціалізації. Цей процес відбувається завдяки соціальним ролям, приналежності до певної соціальної групи та формування соціальних установок. Тобто вчені доводили, що думка та вплив оточення впливають на «Я-концепцію» та фактично її формують.

Його послідовником пізніше став Хайнс Абельс. Згідно з його уявленнями люди відрізняються від тварин тим, що вміють затримувати, усвідомлювати свої реакції, а також здатні ставити себе на місце іншого. Мід називав це мисленням або духом. З його допомогою ми можемо уявити поведінку іншого, уявити, якою вона може бути, і направити свою поведінку у потрібне русло. Тобто дух це так звана передумова для того, щоб прийняти роль іншої людини.

Прийнявши на себе роль іншого, індивід може поглянути на себе з іншого боку. Для того щоб виникла ідентичність, особистість має реагувати сама на себе. Комунікація стає важливим процесом, під час якого відбувається вищеописаний процес. Тільки під час спілкування з іншими, на думку Абельса, ми отримуємо інформацію про себе. Ідентичність та інтеракція взаємно переходять одна в одну [34, с. 45].

Представник іншого підходу, а саме психоаналізу, Зігмунд Фройд вперше починає вживати поняття «ідентичність» як теоретичний концепт у своїх працях. Зокрема у «Психологія мас і аналіз Я», «Трактування сновидінь». Філософ вживає також термін «ідентифікація», але не пояснює чітко, що це означає. Зміст можна зрозуміти за контекстом. З його допомогою він описує патології, що досліджуються у психоаналізі. Означає приписування собі психологічних характеристик, які часто не є природніми для особистості [36, с. 52].

Відомо, що у нас час від часу виникають внутрішні конфлікти. Фройд підіймав тему конфлікту між Я-реальним та Я-ідеальним. Тобто між тим, які ми є насправді та якими прагнемо бути. У такому випадку ми відчуваємо розчарування, можливо, злість, незадоволення, несправедливість. Безумовно це впливає на нашу самооцінку та самоповагу, що у свою чергу впливає на всі сфери нашого життя.

Виокремлюють основні модальності установок:

- реальне Я;
- дзеркальне Я (соціальне);
- ідеальне Я [7, с. 72].

Е. Еріксон, представник психосоціального підходу, є послідовником Фрейда, для якого ідентифікація була головним чинником взаємодії людини та соціуму. Вчений вважав, що ідентичність – це епіцентр життя. Спираючись на праці Фрейда, він згадує цю проблематику у своїй роботі «Дитинство і суспільство». Для нього ідентичність – це набір ідентифікацій, що є у індивіда та переходять у нові якості. Цікаво, що терміни «ідентичність» та «ідентифікація» починають розмежовувати. Відбувається це через введення нового поняття – «образ Я». Еріксон вживає

поняття психосоціальної ідентичності, яке також розуміють як его-ідентичність. Тут самототожність розуміють як відсутність конфліктів між різними ідентичностями одної людини. Як феномен, ідентичність виникає на рівні особистості. Згодом вона переноситься на соціальні групи, так звана «колективна ідентичність». Однак вона не є такою очевидною як індивідуальна. Справа у тому, що група не може мати такого рівня самосвідомості як окрема особистість. Це пояснюється тим, що індивідуальна психіка являє собою закритий комплекс, а феномен «народного духу» є полем для дискусій [21, с. 14].

Найбільше та найшвидше ідентичність розвивається саме у підлітковому віці та впливає на все подальше життя. Протягом життя ми час від часу переживаємо кризу ідентичності. Те, як ми це переносимо, в подальшому впливає на наш розвиток. Еріксон писав, що ідентичність є усвідомленим почуттям, але у нього є і несвідома частина, а саме неусвідомлене бажання досягнути особистісної цілісності. Ми міцно пов'язані з нашим минулим та майбутнім. Внутрішня тотожність, яка поєднується із цими часовими вимірами, є однією з головних ознак ідентичності. Наступна ознака – внутрішня тотожність та поєднання з виміром. Це про те, що особистість може бути цілісною у будь-якому місці, вона має внутрішній спокій і це не залежить від конкретного її знаходження. Остання ознака – всі переживання, що відбуваються із людиною під час становлення її ідентичності відбуваються у процесі взаємодії з іншими. Зазвичай це найближчі люди.

Еріксон висловив цікаву думку щодо того, що людина у своєму житті може досягнути багато чого та здаватися повноцінною і щасливою, але її внутрішня проблема не буде вирішена, поки вона не буде відчувати себе собою. Здавалося, це банально, але така проблема існує. Пошуки себе займають багато часу, у багатьох випадках чи не все життя. Та у сучасному часі вітається зміна інтересів, роботи та хобі, а також активний розвиток себе та усвідомлення [35, с. 36].

Ентоні Сміт, британський дослідник, у своїй праці, що присвячена національній ідентичності, розповідає міф про Едіпа. І таким чином висвітлює проблеми ідентичностей. Герой протягом свого життя змінює різні ролі та статуси. Так він наглядно демонструє, що наше Я містить у собі різні ідентичності та ролі.

Кожна ідентичність спирається на соціальний поділ, який у майбутньому можна змінити чи скасувати.

Наш сучасник, Френсіс Фукуяма, також вбачає зв'язок між «Я» та зовнішнім середовищем. На його думку, ідентичність утворюється між внутрішнім «Я» та зовнішнім світом з певними установленими нормами та правилами. Він не бачить, наскільки внутрішнє «Я» цінне. Конфлікти між окремою людиною та суспільством були у всі часи. Та лише нещодавно людство почало розуміти, що «Я» внутрішнє може бути цінне саме по собі. Френсіс вважає, що не потрібно змінювати та підлаштовувати під світ внутрішнє «Я», а це суспільство має змінюватися для нього. У цьому «Я» він бачить основу людської гідності, яка є плінною та трансформується з часом. І вона прагне зовнішнього визнання. Не достатньо самому себе цінувати, усвідомлювати свою ідентичність, ми прагнемо зовнішнього підтвердження. Виникає політика ідентичності – боротьба за визнання. Вона торкається багатьох сфер політичної боротьби [30, с.30].

Поговоримо детальніше про Я-Ідентичність та Я-концепцію.

«Р. Бернс розглядає Я-концепцію як «сукупність установок спрямованих на самого себе», визначаючи три її головних елементи:

1) переконання, як когнітивна складова установки, що утворює Я-образ (уявлення індивіда про самого себе);

2) емоційне ставлення до цього переконання (емоційно-оціночна складова), автор називає її самооцінкою, що і є афективною оцінкою цього уявлення, та може визначатися різною інтенсивністю, бо конкретні риси образу можуть викликати більш чи менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям чи осудженням;

3) відповідна реакція, що виражається в поведінці, тобто ті конкретні дії, що можуть бути викликані образом Я та самооцінкою (поведінкова складова)» [19, с. 2]. Її розвиток допомагає нам захищатися від негативного впливу соціуму, а також впливає на мотивацію, самооцінку.

В. Джеймсом також активно розвивав дану тематику. «Згідно із його поглядів, наше «Я» містить у собі «Я-свідоме» та «Я як об'єкт». З часом другу частину почали називати «Я-образом» чи «Я- концепцією». Центральним поняттям

в теорії Роджерса було «Я», адже кожен індивід вирішує хто він, що може зробити, щоб бути тим ким хоче [8, с.55].

Цікаві ідеї висловив В. Столін. Він вважає, що «Я-концепція» та самосвідомість єдині та нерозривні. Самосвідомість – процес під час якого людина пізнає сама себе, характеризується уявленнями про себе («Я-образ»). Також вона є важливою умовою для особистісного розвитку. Зміст «Я-концепції» складають знання про себе, які здобуті протягом життя у процесі самопізнання та самоставлення. Не всі аспекти Я усвідомлені.

Отже, «Я-концепція» – це система, сукупність уявлень, суджень, переконань індивіда про самого себе. На основі цих уявлень людина будує свої стосунки з іншими людьми, визначає тенденції поведінки, дає відповіді на запитання про те, хто вона є» [7, с. 2]. Вона є як передумовою, так і наслідком соціального життя. Важливий взаємозв'язок «Я» та соціуму. Якщо він гармонійний та налагоджений, то «Я» має можливості для розвитку, підтримку оточення.

«Згідно з концепцією Р. Ассаджолі, «Я»-ідентичність – це постійний процес віднаходження істинного «Я», здорового ядра особистості, що пов'язано з процесом об'єднання частин дезінтегрованої особистості» [8, с. 54].

На формування Я-ідентичності впливають неусвідомлені чинники. Наприклад, латентні захисні механізми: ідентифікація, інтроекція та відчуження. Також вагомим є соціальний вплив, особливості когнітивного стилю та здатність формувати установки про себе. Зараз формування зрілої Я-ідентичності ускладнилося високими вимогами суспільства. Воно зазнає значних та швидких змін. Перешкодою до усвідомлення власного Я є внутрішній конфлікт, який людина не в змозі вирішити самотійно, бо не усвідомлює глибинність витоків проблеми.

Раніше Я-ідентичність розглядали як сталий образ, а її мінливість вважали відхиленням. Та зараз все частіше його розуміють як динамічний і той, який стосується сфери людських стосунків, потреб. Я-ідентичності можуть і змінюються під впливом зовнішніх чинників. Сучасна людина прагне радше уникати фіксацій на одній ідентичності, прагне мати свободу вибору та хоче бути відкритою для

нового досвіду. Та у нашій психіці співіснують як динамічні, так і статичні характеристики ідентичності. Внутрішні психологічні детермінанти, що формують Я ще мало вивчені. Головну роль надають саме свідомості, але несвідоме також відіграє важливу роль. Статичні аспекти нашої Я-ідентичності залежить саме від підсвідомого, тобто від базових переконань та установок про світ, що нас оточує та про нас самих. Це все зазвичай формується на ранніх етапах нашого розвитку (дитинство) внаслідок травматичного досвіду. Його ще називають раннім кризовим досвідом.

Також наше Я складається з багатьох категорій. Найочевиднішими є стать та категорія пов'язана із простором чи місцевістю. Перша є загальнопоширеною, переконливою, але змінною у сучасному суспільстві. Раніше саме вона була основою для всі подальших категорій. Ми припускаємо, що її можна назвати найпростішою, адже біологічно ми знаємо, до якої статі належимо. Та зараз зустрічаються випадки, коли психологічно людина не знає до якої статі себе віднести. Тепер ми не поділяємо ідентичності на чоловічі та жіночі. Тобто у них відсутнє гендерне забарвлення.

Наступна категорія пов'язана із простором чи місцевістю. Вона також є дуже популярною. Але про регіональну єдність говорити важко. Адже регіони складаються з місцевостей, а місцевості з окремих поселень. Тому згуртований регіональний рух це рідкість. Кордони регіонів часто є розмитими, тому виникають труднощі з тим, до якого себе віднести [24].

Виокремлюють два аспекти ідентичностей. Процесуальний аспект (динамічний) пов'язують із самоорганізацією, що забезпечує розвиток особистості та допомагає у вирішенні життєвих проблем. Статичні аспекти це про самореалізацію.

Сучасний світ є швидкоплинним та зазнає різних, часто різких змін. Для успішної самореалізації та психологічного здоров'я особистість прагне мати внутрішню стійкість. Такий стрімкий ритм життя змушує людей бути постійно залученими у абсолютно різні ситуації, які вимагають пристосування. Щодня ми спілкуємося з різними індивідами, тобто вступаємо у соціальну комунікацію. Якщо

особистість має здатність до саморефлексії, самоусвідомленості, то вона з більшою легкістю зможе відновлювати свої психологічні ресурси. А отже, мати щасливе життя, самореалізацію.

У екстремальних ситуаціях (війна, стихійні лиха, катастрофи тощо) людина ніби втрачає себе, її ідентичність руйнується. Після такого травмуючого досвіду вона її відбудовує. Яскравим прикладом є агресія росії проти України. Мільйони людей зазнали психологічних змін. Хоча війна триває, люди вже починають вибудовувати свою нову ідентичність. Це необхідно для нормального, повноцінного життя. Ми стаємо іншими людьми, у нас змінюються цінності та переконання. Це нормально. У звичайному житті це також змінюється, але травмуючий досвід цей процес прискорює [8, с. 10].

Отже, тема ідентичності цікавила людей ще з часів Античності. Підходи до неї розвивалися та змінювалися, а у XX столітті ця тема вийшла на новий рівень, коли вчені почали звертати увагу на кризу ідентичності шлях до збереження здорової Я-ідентичності. Пізніше Е. Еріксон визначив, що кризи є закономірним явищем у розвитку людини як особистості. Особливо яскраво це проявляється у підлітковому та молодому віці. Саме у ці роки людина активно шукає себе та своє місце у світі. Люди починають відчувати свою ідентичність зазвичай після прожиття кризи.

1.2 Становлення та кризи ідентичності

Розгляньмо, яким чином відбувається становлення ідентичності. Цей процес триває все наше життя. Ми постійно пізнаємо себе і відкриваємо нові грані нашого Я. Фундаментом власної ідентифікації є самовизначення. Це становлення довготривалий процес. Ми маємо усвідомити себе як члена суспільства і свою роль у ньому. При цьому повинні сформувати власні, індивідуальні інтереси, цінності та погляди. Ми можемо приймати рішення лише, якщо знаємо та усвідомлюємо нашу позицію до цієї ситуації. Існує соціальна та особистісна ідентичність.

Ідентичності у юнацькому віці притаманні такі види характеристик:

- позитивна (те, ким підліток має стати);
- негативна (те, ким підліток не має стати).

Формування ідентичності не починається в один день, цей процес поступовий. Безумовно, наше оточення впливає на цей процес та складність його проживання. У благополучній родині, де присутня взаємоповага, любов та розуміння, батьки та близькі стають прикладом правильної поведінки і процес дорослішання відбувається без ускладнень. А от у неблагополучному та токсичному середовищі, підліток досить болісно проживає кризу ідентичності та у нього більше проблем із людьми, що його оточують. Отже, джерелом ідентичності є оточення і в першу чергу батьки чи опікуни. Підліток у своєму розумінні формує цілісну картину світу, а також намагається показати та проявити себе з різних сторін.

Не можна відокремлювати і зовнішні події та кризи від індивідуальної. Вони взаємопов'язані, на думку Еріксона. Іноді події можуть пришвидшити/сповільнити розвиток та кризу ідентичності. Після 24 лютого 2022 року не лише підлітки, а й всі інші пережили кризу ідентичності. Та про це згодом, для початку розглянемо тему формування ідентичності [35, с.40].

А. Ватерман виокремив чотири важливі сфери для формування ідентичності:

- професійний шлях;
- релігійні та моральні переконання;
- політичні погляди;
- набір соціальних ролей та його прийняття.

Вважається, що юність є завершальним етапом формування нашої особистості. Саме у школі починається цей вагомий етап. Ми відриваємо власне Я, активно розширюємо свої інтереси і пізнаємо, чим хочемо займатися. У цьому віці нам необхідно визначити власний життєвий шлях. Це складно і абсолютно нормально, якщо у школі чи після її закінчення індивід відразу не може визначитися, ким хоче стати. У західному суспільстві з цим не поспішають. Часто молоді люди беруть «рік відпочинку» після школи. Вони пізнають світ,

рефлексують, ким хочуть бути, і лише потім вступають чи ні до навчальних закладів. Після закінчення школи наше життя різко змінюється, і ми маємо бути готові до цього.

Еріксон вважав, що весь цей вік формується та протікає навколо кризи ідентичності. І з цим не можна не погодитися. Ми здобуваємо та розвиваємо почуття власної цінності, самототожності та здатність самостійно вирішувати різноманітні завдання та проблеми. Але зараз сприйняття самого терміну «криза» змінилося. Тепер він означає не катастрофу, а критичний момент чи відрізок часу, після якого розвиток може змінити свій напрямок. Тоді людина має ще більшу можливість для особистісного зростання.

Для деяких цей період є дійсно дуже важким, наповненим агресією. Вони страждають. Та це також є нормою. Еріксон вважає, що люди, які знають, що у них ця криза має бути, часто більш відкрито її демонструють [35]. Згадайте часті вигуки школярів, коли їм роблять зауваження стосовно поведінки чи емоційності. Наведемо декілька популярних прикладів: «Це не я, це через те що у мене перехідний вік», «А що я можу зробити? У мене такий вік», «Я у перехідному віці, мені можна».

Не всі можуть негативно переживати цю кризу. У підлітковому віці, особливо на його початку, людина прагне переоцінити себе, свої стосунки із батьками, друзями та суспільством загалом. Так ми дізнаємося різні сторони та відтінки свого Я. У кожного цей пошук відбувається по-різному. Підлітки приміряють на себе різні ролі та патерни поведінки. Дехто, дізнавшись про себе, про цінності, визначає свою мету і рухається до неї. При цьому напрямок може бути суперечливим та відрізнятися від напрямку його родини. В іншому випадку індивід приймає цінності сім'ї без конфліктів.

Досить часто формування ідентичності проходить через різні випробування та невдачі. Е. Еріксон вбачає головну небезпеку у розмиванні власного Я, це може відбутися через сумніви та розгубленість [22, с. 223].

Термін «криза ідентичності» впровадив неодноразово згаданий Еріксон. Вона проявляється у кожної людини по-різному. Наприклад, апатія, депресія,

підвищена жорстокість та емоційність, бажання втекти від усього світу, нарцисизм. І це ще не всі можливі прояви. Іноді це все може призвести до залежності: алкогольної, наркотичної, ігрової і так далі. У підсумку це спричиняє фактичну втрату своєї ідентичності, нерозуміння, хто я і чого потребую та хочу. Та кризу ідентичності ми переживаємо не лише у підлітковому віці. Час від часу ми проживаємо її знову, але у трохи зміненому вигляді.

Щодо кризи саме у підлітковому віці, Еріксон вважав, що відбувається визначення себе як особистості. Для цього підліток має відповісти на питання «Хто Я?». На перший погляд це досить просте запитання. Але насправді воно глибоке та потребує роздумів та усвідомлення. На заняттях з дисципліни про соціальну ідентичність ми намагалися написати, хто ми. Результати були дуже різними. У когось було понад 20 характеристик, а хтось написав 5. Це ще раз підтверджує, що для кожного ідентичність розкривається по-різному.

Під час кризи ми втрачаємо внутрішній орієнтир і перебуваємо у так званому періоді сплутаної ідентичності. А підлітки та молоді люди часто мають нестійку ідентичність, яка ще формується. Тому ми можемо відчувати внутрішні сумніви у своїй тотожності. На початку підліткового віку перед нами, як було сказано вище, постає питання «Хто Я?» та «Що я маю далі робити?» Під час пошуку відповідей на ці питання людина створює для себе оцінку щодо норм своєї поведінки та інших людей.

Якщо криза успішно пройдена, то підлітки здобувають почуття власної ідентичності. Вони розуміють, яке місце займають у групі та в суспільстві загалом, куди вони хочуть іти та що робити [35, с. 42].

Але що буде, якщо ідентичність довгий час не формується? Тоді виникає неадекватна ідентичність. Вона проявляється так:

- «відхід від психологічної інтимності – запобігання тісним міжособистісним відносинам;
- «розмивання» почуття часу, нездатність будувати життєві плани, страх дорослішання та змін;

- невміння реалізувати свої внутрішні ресурси й зосередитись на якійсь головній діяльності, розпилення продуктивних творчих здібностей;
- формування «негативної ідентичності», що виражається у відмовленні від самовизначення й виборі негативних зразків для наслідування» [14, с. 5].

Криза – це не завжди про негатив, вона несе у собі і позитивні аспекти. Наприклад, подолання стагнації розвитку. Подолавши важкі моменти, ми стаємо сильнішими та краще себе пізнаємо. Вона сприяє зміні ситуації і таким чином перешкоджає застою у розвитку особистості.

Також криза ідентичності – це коли різні сторони нашого Я є несумісними, виникає внутрішній конфлікт. Він супроводжується сумнівами про себе та свої дії та місце у суспільстві.

Конфлікт – індикатор кризи ідентичності. Він може стати причиною розвитку особистості. Коли особистість зріла, то у неї не виникає проблем із невпевненістю, частими конфліктами, сумнівами щодо правильністю рішень, вона лишається стійкою при змінах у суспільстві.

Щоб вийти із цього стану потрібно багато рефлексувати та дізнаватися про світ, прийняти себе [14, с. 315] .

Становлення особистості складний шлях. У зарубіжній літературі досить популярна класифікація, яку створив Дж. Марсія:

1) «досягнута ідентичність. Цей статус притаманний людині, яка пройшла період кризи і самовизначення та сформувала певну сукупність значимих для неї цілей, цінностей і переконань;

2) мораторій. Цей статус має людина, яка перебуває в стані кризи ідентичності і активно намагається вирішити її, використовуючи різні варіанти. Така людина постійно знаходиться в стані пошуку інформації, яка потрібна для вирішення кризи;

3) дострокова (передчасна) ідентичність. Цей статус приписується людині, яка ніколи не переживала стану кризи, але володіє певним набором цілей,

цінностей та переконань. Подані елементи формуються в основному внаслідок ідентифікації з батьками або іншими значимими людьми;

4) дифузна ідентичність. Такий стан ідентичності характерний для людей, які не мають міцних визначених цілей, цінностей і переконань та які не намагаються активно сформувати їх» [22, с. 2].

Далі трохи детальніше про кожен з пунктів.

Передвизначеність. Зазвичай вона притаманна підліткам, яким довелося досить рано подорослішати і відбулося це не через їхнє бажання, а через зовнішні обставини. Вони беруть на себе деякі соціальні зв'язки та не проходять кризи ідентичності. Вважається, що це несприятливий фактор для подальшого формування здорової та зрілої особистості.

Дифузія. Тут молоді люди проходять через кризу ідентичності, але при цьому не беруть на себе жодні соціальні зобов'язання. Вона виникає при слабкій мотивації та відсутності прикладу для наслідування поведінки. Такі люди уникають відповідальності, відкрито не приймають соціальні ролі, зневажають вітчизняне та переоцінюють закордонне.

Мораторій. Це статус, який належить тим, хто знаходиться в епіцентрі кризи. Підліток активно шукає та досліджує варіанти ідентичності та свій життєвий шлях.

Досягнення ідентичності. Підлітки взяли на себе відповідальність та зобов'язання внаслідок своїх рішень та висновків. Це означає, що криза ідентичності завершилася та людина знайшла певну ідентичність, вона є зрілою. Особистість саморозвивається та реалізується, а також свідомо бере відповідальність за своє життя.

Досить невживаною та непоширеною є теза про те, що криза ідентичності є проблемою зміни поколінь. Еріксон вважає, що старше покоління не створило так звані ідеали на які могло б рівнятися нове покоління для формування ідентичності [35, с. 41].

Варто пам'ятати, що ідентичність не є стабільною. Вона зазнає змін протягом усього життя. На неї впливає набутий досвід, належність до певної групи. А особистість є членом не однієї спільноти. Під час формування нашої ідентичності

ми приймаємо або відкидаємо елементи різних соціальних груп до яких належимо або прагнемо належати [5].

Отже, ідентичність є своєрідним орієнтиром та допомагає нам пізнавати світ та не загубитися у ньому. За весь свій життєвий шлях ми здобуваємо не одну роль та не одну ідентичність. Далі більше про одну із найважливіших ідентичностей – національну.

1.3 Національна ідентичність: поняття, сутність, прояви.

Тепер розглянемо одну із провідних типів ідентичностей – національну. Досить поширеним є розуміння ідентичності як уявлення особистості про власне Я. Можна вважати ідентичність своєрідним індикатором. З її допомогою ми відрізняємо «своє» від «чужого», а також відчуваємо приналежність до певної групи, як було сказано вище. Все це допомагає знайти своє місце у суспільстві. З цього випливає, що для процесу ідентифікації людині необхідно соціалізуватися.

Існує кілька подібних понять, які не варто сприймати як одне і теж. На початку варто їх розмежувати. «Національна ідентичність», «культурна», «етнічна», «соціальна» – ці поняття схожі, але відмінні, їх не можна утотожнювати. Національна ідентичність містить у собі культурну. Та остання може існувати і самотійно.

М. Кубаєвський вважав етнічну ідентичність базовим феноменом. Завдяки соціальному аспекту ідентичність зберігає у собі цей феномен, а також накопичує, аналізує та використовує цінності, етнічні норми та навіть стереотипи, які притаманні суспільству, у якому розвивається особистість. У такому випадку людей об'єднує мова, традиції, можливо, релігія, але у них відсутнє відчуття належності до національної спільноти.

Е. Сміт поділяє національну ідентичність на західну (громадянську) та східну (етнічну) модель. Для першої характерна складна система, що включає в себе спільну територію, інститути, закони, політичні права, а також подібність поглядів у ідеології та культурі. Що стосується східної моделі, то до неї входять такі

характеристики: мова, звичаї, національна культура та приналежність до групи/клану. Для першої моделі у пріоритеті виступає рівність громадян, для другої – спільність мови та традицій [23, с. 203].

Часто виникає плутанина між етнічною та національною ідентичністю. Хтось вважає, що це одне і теж, але насправді це дві різні ідентичності. У цій роботі нас більше цікавить національна ідентичність, але варто з'ясувати відмінності між цими двома видами, щоб надалі не виникало непорозумінь.

Отже, етнічна ідентичність формується на основі природного зв'язку людини із групою. Цей зв'язок визначається генетичними та географічними чинниками. Культурологи вважають, що така ідентичність проявляється у почутті єднання та спільності зі своєю групою та її членами, а цінності спільноти є основними. Також з її допомогою ми можемо відрізнити інші етноси та народності, які є схожими чи відмінними від нашої [31, с. 3].

Нація та етнос – феномени пов'язані, але не тотожні. У нашому суспільстві виникла плутанина з цими термінами. Існує теорія, що дана проблема виникла, коли в обіг ввійшло поняття «національна держава». Під нею розуміється держава, яка має кордони, у цих межах спільно існує держава та суспільство. Територіальні вимоги та культурні, етнічні, а також лінгвістичні особливості відповідають одне одному. Культурні та лінгвістичні особливості є частиною етнічних. У такому випадку, можливо варто було б назвати таку державу етнічною, а не національною. Лише з роками та розвитком така держава дійсно стала національною. Тобто здобуває політичну, активну націю.

Коли говоримо про етнос, етнічність, то маємо на увазі населення, що має свою назву, власну історію, традиції, міфи, елементи спільної культури, а також почуття приналежності до батьківщини і усвідомлення єдності із іншими членами. Національний – це такий, що окрім культури та етносу має політичний та правовий характер. «Певна сукупність осіб стає нацією, якщо і коли члени цієї сукупності твердо визнають певні взаємні права і обов'язки один щодо одного на підставі їхньої спільної належності до неї. І саме це їхнє взаємне визнання як побратимів такого роду і перетворює їх на націю, а не інші спільні ознаки – хоч би якими вони

не були – що відокремлюють цю сукупність від решти поза нею» [21, с. 36]. Згідно із націоналізмом, державні, політичні кордони повинні збігатися із культурними. Та у чималій кількості етнічних груп державність відсутня.

Коли ми згадуємо про етнічну ідентичність, то у нашій голові вона ототожнюється із культурною. Проте культурна ідентичність є складовою не лише етнічної, а і національної ідентичності, але в більш широкому розумінні. У етнічній ідентичності культурна складова не торкається питань політико-правових традицій, на відміну від культурної ідентичності у ролі складової національної. Багато вчених вважають націю більш розвиненою, ніж етнос. Етнічна ідентичність – це коли крім власної, індивідуальної ідентичності, особистість усвідомлює приналежність до певної культури та етносу.

Головною відмінністю цих двох видів ідентифікацій є те, що етнічну ми отримуємо разом із народженням, а національна – це наш вибір. Розглядаючи національну ідентичність, варто приділяти увагу політичній та культурній складовій.

Національна самоідентифікація важлива для кожного народу, суспільства. До ознак національної ідентичності відносять: громадянство, свідомість та політичну волю.

Згідно із визначенням, яке пропонує Е. Гібернау, національна ідентичність – «колективне почуття, засноване на вірі у приналежність до тієї самої нації та визнанні більшості атрибутів, що роблять її відмінною від інших націй» [23, с. 24]. Вона не є стійким феноменом. Розвивається, змінюється під впливом чинників. Наприклад, на її формування безумовно впливають історичні чинники, соціально-економічні, етно-демографічні, регіональні, геополітичні.

Вона містить у собі інструментальну та практично-прикладну складову. Про них український вчений М. Козловець пише так: «надаючи конституючого смислу існуванню людських спільнот, національна ідентичність передбачає:

а) внутрішню тотожність соціальних суб'єктів у процесі сприйняття ними образу нації, відчуття стійкості й безперервності «нас» в історичному, геополітичному просторі й часі;

- б) особистісне самоототоження з національною спільнотою;
- в) спосіб сенсотворення як самовизначення та самопроекування національних спільнот;
- г) індикатори суспільної консолідації;
- д) набуття національної безпеки, екзистенційної стійкості та психологічної рівноваги людини» [23, с. 37].

У національної ідентичності є свої функції. Л. Нагорна виділила шість основних:

- когнітивна (етнічні стереотипи, почуття єдиного патріотизму, характер міжетнічних комунікацій, розуміння, спільних для нації, інтересів);
- комунікативна (згуртованість, міжособистісна комунікація, регулятори поведінки з іншими культурами);
- емоційна (спільність інтересів, почуття безпеки в соціумі, культурні цінності);
- ідеологічна (соціальний консенсус, відчуття можливості щось змінити);
- інструментальна (самоповага, пріоритет власних цінностей, позитивна ідентичність).

Найпростіший спосіб виявити національну ідентичність це констатація «Я-інший». Раніше про це уже згадувалося. Розпізнавання свого та чужого. У світі існує велика кількість народів, культур та націй і ми розуміємо, що всі вони різні. При цьому «чуже» вживається не в негативному значенні. «Чуже» означає «відмінне від мого» [11, с. 301].

Цікавим фактом є те, що національна ідентичність здобула погану репутацію, коли її почали ототожнювати із відчуттям обмеження. До цього причетний етнонаціоналізм. Людей переслідували, якщо вони не належали до групи, а іноземців сприймали вороже та агресивно. Ф. Фукуяма вважає, що все ж її можна побудувати на демократичних цінностях.

Національна ідентичність досить специфічна. Її особливість полягає у одночасному поєднанні соціальних та психологічних рис. Наприклад, інші види

ідентичності, професійна, соціальна, мають за основу конкретні ролі, статуси чи форми діяльності, тоді як національна поєднує людей із допомогою комплексу символів, створюється почуття належності до спільноти, бо «ми всі одна нація». Одночасно у цій спільноті знаходяться абсолютно різні індивіди, але вони відчують єднання. З її допомогою створюється колективна самосвідомість, самоконструювання власної національної спільноти. Досить поширеними у цих спільнотах є стереотипи про «своїх» та «чужих». Відчувається контрастність.

Коли ми починаємо ототожнювати себе з певною нацією, тоді у нас формується національна ідентичність. Це суб'єктивне відчуття, виникає на основі емоційного зв'язку. Під час цього процесу ми приймаємо норми та цінності конкретної нації. Даний вид ідентифікації є також частиною соціалізації індивіда. Особистість формується як член національної спільноти.

Е. Хобсбаум, британський історик, виокремлює два типи націй:

- етнокультурна (спільна культура, походження. Притаманно для народів Центральної та Східної Європи);
- політична (солідарність груп, що проживають на одній території, не залежно від культури, походження, мови) [11, с. 234].

Цікаво, що нація може існувати без мови або іншого культурного складника. Такі випадки були в історії. Наприклад, більшість ірландців не знають ірландської мови. Цей феномен не оминув і нашу країну. Як виявилось багато українців не знають власної мови, але відчують приналежність до української нації. Але із початком повномасштабного вторгнення росії, ми зрозуміли, що культурна складова є дуже важливою. Зараз із допомогою мови, традицій ми відрізняємо «своїх» від ворога. Сьогодні ми виборюємо нашу національну та культурну ідентичність. Величезна кількість українців намагаються зробити все, щоб мати окрему націю, яку більше не будуть пов'язувати, ототожнювати із росією.

Національна ідентичність може бути одновимірною та багатовимірною. У першому випадку це ознака тоталітарного суспільства. У демократичному

багатовимірною національною ідентичністю є нормою, а також існує мультинаціональна свідомість.

Зазвичай національна ідентичність у науковому дискурсі розглядається або як етнонаціональна, або як політична, громадянська. Остання містить у собі історико-культурні константи.

С. Шульман розглядав національну ідентичність як багаторівневу систему, що складається із етнічної, культурної, громадянської. Важливо, що всі ці елементи відрізняються. Зазвичай якийсь із них є домінуючим, інші два мають значно менший вплив. Компоненти громадянської ідентичності за С. Шульманом: спільність громадянства та територій, довіра до політичних інститутів, бажання бути єдиною нацією, рівність політичних прав, схожість поглядів на політичну систему та її ідеологію. Компоненти культурної ідентичності: релігія, традиції, мова. Основні критерії етнічної ідентичності: походження, раса [11, с. 240].

На думку Бенедикта Андерсона, існування нації залежить від здатності людей сформуванню національну ідентичність. Люди можуть належати до однієї спільноти і при цьому ніколи не бути знайомими із більшою її частиною. Існування цієї спільноти у свою чергу залежить від здатності її членів усвідомлювати спільну історію, походження, схожість з іншими. Також вчений виокремив три головні атрибути нації. До них відносить обмеженість у просторі, незалежне існування та спільний характер. Нація сприймається як єдинство. Хоча в середині існує багато розбіжностей, нерівностей, вона все одно вважається єдиним братством [13, с. 80].

Л. Донскіс у своїй спільній праці з З. Бауманом, пише, що нація залежить від вибору. Якщо зв'язки суспільства та культури втрачають міцність, люди активніше починають шукати власну ідентичність. Вона набуває значення через зв'язок з іншими членами суспільства. На думку вченого, ідентичність – мрія бути подібними до тих, з ким хочемо себе ототожнити та наша інакшість у порівнянні з ними [2, с. 103].

РОЗДІЛ 2 ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1 Вплив історії та історичної пам'яті на формування сучасної національної ідентичності українців

У другому розділі ми будемо досліджувати особливості національної ідентичності українців, вплив історії та школи на формування національної ідентичності школярів.

Відомо, що минулі події впливають на сьогодення та на нашу ідентичність, самоусвідомлення. Сміт виділив основні риси, які є характерними для національної ідентичності та які безпосередньо мають зв'язок із історичним минулим:

1. «історична територія як рідний край;
2. спільні міфи та історична пам'ять;
3. спільна масова, громадянська культура;
4. єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів суспільства;
5. спільна економіка з можливістю пересуватися в межах національної території» [11, с.71].

Вивчаючи історію, ми пізнаємо теперішнє та навіть передбачаємо майбутнє. З її допомогою можна дізнатися багато про своїх предків, особливості їхнього життя, а також події, результат яких вплинув на сьогодення. Заглиблюючись у історію ідентичності наших предків, можемо детальніше зрозуміти нашу. Наведемо приклад із подією: через Голодомор ми маємо традицію пишного застілля, завжди доїдати, не викидати їжу і тим більше хліб. Ця подія була у минулому, але її наслідки існують і досі.

Національну ідентичність у історичному контексті можна дослідити за допомогою аналізу та розуміння історичної мінливості. Існує далеко не один спосіб культурної рефлексії щодо ідентичності. Цей феномен не є однорідним, цілісним.

Ідентичність – результат історії. Кожне суспільство має свою особливу історію. Ідентичність має не лише особистість, а і цілі системи. Так уже згадувалося про особистісну та групову ідентичність. У різні часи пріоритети змінювалися, відповідно до них змінювалася ідентифікація.

Вище ми з'ясували, що у примітивних суспільствах головним ідентифікатором був етнос. Тобто в першу чергу люди ідентифікували себе як члена певної групи, яка найчастіше об'єднана родинними зв'язками. З розвитком першість отримує спільна культура, а саме мова та релігія. Та з виникненням національної держави у XVIII столітті перше місце здобувають суспільно-політичні характеристики.

Спільна територія – одна з головних чинників формування національної ідентичності. Навіть коли цілі групи покинули рідні землі, їх єднають спогади про них. Тобто виникає емоційна прив'язаність. Люди, які були вимушені покинути свій дім через війну, ідентифікують себе, наприклад, «маріупольцями», але проживають у Львові. Коли зустрічаємо українців за кордоном, то відчуваємо єдність, «свої». Спільне місце проживання є надзвичайно потужним чинником та має великий вплив на нас.

Та ще більший вплив має спільна історія та пам'ять. Зв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності є аксіомою. «Зокрема, Т. Кузьо стверджує: «Немає пам'яті – немає ідентичності – немає нації»»[23, с. 103]. Також Е. Сміт вважав націю спільнотою зі спільними спогадами та міфами.

Барбара Шацька пише і про «історичну свідомість», що поєднує у собі історію та колективну пам'ять. Вона виявила, що цей термін трактують у двох різних значеннях. У першому це відчуття дійсності на осі часу, сприйняття сьогодення знаходиться між минулим та майбутнім, а дійсність усвідомлюється має процесуальний характер. З іншого боку – це будь-яке усвідомлене минуле, яке присутнє у сучасності [32, с. 87].

Тема історичної пам'яті не є однозначною. Вчені досі активно працюють над розумінням цього феномену. М. Гальбвас заснував теорію історичної пам'яті на початку XX століття. Для вченого вона виступала чи не найважливішим чинником для самоідентифікації групи. Досить поширеним є такий підхід до феномену: історична пам'ять містить у собі не лише безпосередні знання про історію свого народу, своїх предків, а також згадки про культуру. Її вважають духовним потенціалом народу. Вона впливає на формування національної ідентичності.

Бауман про історичну пам'ять пише так: «історична пам'ять завжди є змішаним благословенням, дуже часто це – прокляття у тонкій захисній, але сліпуче привабливій і спокусливій машкарі благословення.» [2, с. 45]. З одного боку згадки про минуле можна використати для маніпуляцій та інших підступних справ, з іншого – вчитися на помилках. Ми не можемо повністю забути все і не зважати на минуле. Так, на жаль, наслідки травматичних подій, що пережили наші предки відображаються і на декількох майбутніх поколіннях. Наприклад, наслідки пережитого Голодомору відгукуються і досі. Більшість завжди має багато запасів їжі, вчить дітей завжди доїдати (що у майбутньому може спричинити розлади харчової поведінки), нам важко викинути їжу. Безумовно, раціональне використання продуктів харчування це добре. Погано, коли ми робимо це через страх у глибокій підсвідомості, що завтра цієї їжі може і не бути.

Багато філософів говорили про забування, як потребу для повноцінного життя. Думки стосовно цього дуже відрізняються. Існують прихильники забування. Для них краще забути про травматичний досвід та несправедливість, наскільки це можливо. Це потрібно, щоб наш мозок зміг далі повноцінно існувати і розвиватися, а не зациклюватися на негативних подіях. Прихильники протилежної думки вважають, що потрібно все пам'ятати та сприймати як досвід [2, с. 20].

Історична пам'ять є частиною колективної. Вона є уявленням про минуле. Суспільство ніби формує узагальнений стереотип щодо подій минулого і ставлення до цього. Відтак виділяють позитивні та негативні події та постаті. Колективна пам'ять включає в себе все вище перераховане, а також узагальнені думки окремих людей, які створюють колективну спільноту про духовно-ідейні аспекти життя. Тобто колективна пам'ять має також філософсько-суспільствознавчий складник.

Ці два види пам'яті можуть формуватися і самим суспільством, і з втручанням держави, влади. З допомогою держави це відбувається через міністерство освіти, культури, ЗМІ.

Адже історична пам'ять є однією зі складових національної свідомості. Спільність історичного минулого, національного почуття є головним чинником формування нації. Відомо, що у різних територіальних частинах України населення

має різну історичну пам'ять. Тому на сучасному етапі розвитку важливо сформувати єдину національну пам'ять для всіх регіонів. Це одне із ключових завдань націє- та державотворення. Наразі маємо роз'єднання нашої країни на два регіони. Один із них має європейську орієнтацію, а інший – радянсько-російську [5].

Отже, не можливо досліджувати феномен національної ідентичності та оминати її історичний аспект. Пишучи чи вивчаючи історію, ми пояснюємо минуле для розуміння теперішнього. Спостерігаючи за змінами ідентичностей, можемо зрозуміти, «ким ми стаємо» [6, с. 310].

На жаль, нашою недосформованою національною свідомістю скористалися вороги, які розпочали війну на східних та південних територіях України ще у 2014 році. Водночас ці події створили передумови для подолання комплексу меншовартості українців, який виник внаслідок довгого перебування у складі Радянського союзу. Та ці можливості не були використані повністю. Так сталося через низьку якість правлячих кіл, а саме через те, що їх складає більшість, що притримуються застарілих форм управління, бажають тримати всю владу у своїх руках. Основні ресурси знаходяться у руках невеликої частини населення, тоді як інша знаходиться на межі бідності. Оскільки основні потреби більшості українців не задоволені (здорове харчування, здатність купувати необхідні речі, відпочинок, відчуття безпеки), їхні думки зайняті побутовими проблемами, а ідеї про національну свідомість відходять на другий план. Адже, коли у людини незадоволені фізіологічні та соціальні потреби, потреба у безпеці вона не здатна (або здатна дуже рідко) думати про потреби вищого рівня. Тому українців мало хвилювала тема національної свідомості та ідентичності.

Патріотичний підйом, що був спричинений агресією зі сторони росії, стимулював до національного пробудження, єдності та навіть самопожертви для блага держави. Та з часом населення починає зневірюватися, так і не закріпившись як сильна нація. 24 лютого 2022 року стало ще одним поштовхом для створення сформованої, повноцінної нації. Важлива довіра до політичних діячів та держави

загалом, без цього укріплення національної ідентичності майже не можливе [12, с. 82].

Українська ідентичність

Далі розглянемо основні особливості української ідентичності. Існує два важливих фактори, які діяли у всі часи: земля та релігія. Історично сформовані господарські зв'язки є фундаментом національних держав. Завдяки економіці держава існує та зберігає власну цілісність. Всім відомо, що українці дуже шанують землю. Для нас це не просто ґрунт. Цей архетип впливав на формування духовних цінностей, традицій. Дослідивши минуле, можна побачити, що українці поважали святе, були працьовитими та робили все гуртом. Землеробство єднало людей. Завдяки ньому вони виживали. Сьогодні ми теж вважаємо нашу землю святою та цінуємо її. Обробка землі, посіви різних культур займає велику частку економіки нашої країни. Що робили визволені полонені? Цілували землю. Із допомогою цього прикладу бачимо, як минуле вплинуло на майбутнє.

Важливою складовою є тема релігії. Вона є основою для цінностей, традицій та поглядів на світ. В Україні існує декілька конфесій. Провідною вважають православну церкву. Наше суспільство є поліконфесійним. Але таке різноманіття часто стає причиною суперечок та конфліктів. Замість того, щоб об'єднати народ, воно віддаляє людей один від одного. Зовсім нещодавно було прийнято зміни у законі про вихідні і 25 лютого також є вихідним. Загалом з'явилася ідея переходу на григоріанський календар, що призвело до розділення суспільства на два табори: за та проти. Це свідчить про тісний зв'язок релігії та національної ідентичності, адже велика кількість людей ототожнюють православ'я та українців як націю.

Ми не можемо встановити якими саме були перші українці, але можемо припустити це за археологічними знахідками, які були знайдені на теренах сучасної України.

Згідно з історичними періодами виокремлюють декілька моделей ідентичності саме на території нашої країни. Перша модель – етнокультурна. Це первісна доба. У ті часи за прикрасами, типом зброї можна було визначити, до якої етнолінгвістичної групи належить людина. Тобто це були матеріальні ознаки.

Народи, що проживали на території України у первісну добу, відносять до індоєвропейського мовного кола, згодом, приблизно від I тис. до н. е., формується прадавня слов'янська спільнота.

Суспільство розвивається, ідентичність виходить на новий рівень і приймає етнополітичну модель. Вона існує від ранньослов'янської доби (кінець I тис. до н. е.) – до кінця I тис. н. е. Головний елемент ідентичності – назва політичного утворення. Наприклад, всім відомі веди, анти та інші. У минулі роки ці назви вигадувалися за випадковими ознаками народу. У етнополітичній моделі народ сам дає собі назву спираючись на конкретну особливість, яка їх характеризує.

Релігійно-династична модель ідентичності. Вона розпочалася після утворення Київської Русі. Особливого значення набула після запровадження християнства. Люди у всі часи у щось вірили (різні боги, міфічні істоти), але християнство дуже змінило світогляд людей та зробило суспільство більш однорідним.

Наступна модель з'явилася у XVI ст. і існувала до XVIII ст. Це ранньомодерна модель. Вона пов'язані із боротьбою жителів Польсько-Литовських земель, які були українськими. Боротьба була за релігійні, економічні, політичні права. Вона увінчалася успіхом.

Класична національно-культурна модель. Вчені виділяють у ній три стадії: етнографічна, академічна, політична. Тепер український народ уявляють як волелюбний та войовничий, у якого забрали власну державу. Він прагне її повернути. Національно-патріотичний рух у XIX-XX столітті бореться за державність.

У XX столітті набула популярності модель подвійної ідентичності. Існувало дві форми. Перша – українська радянська ідентичність, друга – подвійна ідентичність українців діаспори. Носіями першої форми були радянські люди, які мали українську національність. Була сформована у 1920-80-ті роки. До неї відносили в основному українську інтелігенцію, яка була під впливом радянської. Водночас все українське вважалося «нижчим сортом», «малоросійським». Друга

форма стосувалася тих, хто уже народився не в Україні. Вони відчують неповноцінність власної ідентичності.

Після проголошення незалежності українська ідентичність дещо зміцнилася. Але наша країна сильно піддавалася зросійщенню і до 2014 року, і навіть після нього. Хоча здавалося, ми мали всі умови для розвитку, пережитий досвід та зовнішній вплив, відсутність національно-патріотичного виховання на гідному рівні, не дозволив нам розвивати національну ідентичність повною мірою [9]. Далі більш детально розберемося із впливом СРСР на становлення та розвиток української ідентичності.

Вплив СРСР

Не можна оминати тему СРСР і України. Наша країна була багато років у складі Радянського Союзу, що позначилося на наших традиціях, цінностях та поглядах. Тому доречно згадати про мультикультуралізм та національну політику СРСР у так званих «окраїнах».

Усі країни є більшою чи меншою мірою мультикультурні. У складі СРСР було 15 республік, кожна з яких мала свої окремі культурні особливості, традиції, мову. Та Радянська влада мала ідею «єдиного радянського народу», тому намагалася асимілювати інші народності. Чарльз Тейлор пише, що мультикультурні суспільства губчасті. Тобто вони більш відкриті до міграцій, вони переймають від мігрантів деякі особливості їхньої культури. Стосовно цієї теми уже давно точаться дебати. Національні меншини часто зазнають утиску та мають менше прав. А в радянські часи за «не ту» національність можна було отримати покарання [28].

Населення СРСР було дуже різноманітним, яскравим, цікавим, попри те, що влада намагалася зробити всіх однаковими, не враховувала культурні особливості. Хоча іноді могло здатися, що вона «дозволяє» жити іншим національностям. Так у 1920-х роках була запроваджена політика коренізації. Було розширено кількість вживання мов, був дозвіл книгодрукування, освіти та культури національними мовами. Та все це було зроблено, щоб створити так звану лояльну ітелігенцію, яка згодом підготує маси до інтеграції в СРСР. З приходом до

влади Сталіна ця політика припинилася. Він запровадив абсолютно нову стратегію. З 1932 року національність почали фіксувати. Зазвичай її унаслідували від батька, але якщо мати іншої національності, то дитина у віці 16 років, коли отримувала паспорт, могла обирати. Часто це юридичне фіксування називають асимілятивною радянською політикою. Адже бути «русским» означало ніби вищість серед інших, означало бути кращим, бути вищим серед рівних.

Національне самовираження потрапляло під жорсткий контроль держави. Було дозволено ті вияви, які вважалися достатньо соціалістичними. Натомість буржуазний націоналізм зазнавав придушення. Середина 1930-х – кінець 1950-х років – репресії. Відбувалися вони і за національними ознаками. Відомий приклад депортації кримсько-татарського народу у 1944 році. Їх звинуватили у співпраці з націоналістами. Також якщо ви мали «не ту національність», то зазнавали обмежень. Вам могли не дозволити навчатися в університеті або не прийняти на роботу. Національність стала часто становила навіть загрозу для життя. Та з іншого боку, саме завдяки національності ви могли належати до привілейованих груп, мати відчуття єдності, спільні традиції. Це змушувало простий народ бути більш лояльним.

За часів правління Микити Хрущова режим став більш м'яким, але письмове фіксування нації залишилося. Етнічні групи також переміщали, але під виглядом трудової міграції. Влада хотіла «перемішати» народ і зробити його єдиним. А вже у 1977 році в Конституції СРСР виникла «радянська людина». Тоді ж російська мова закріпилася як міжнародна.

Влада також розмивала кордони між республіками, що входили до її складу. Вони були лише на карті. Люди вільно переміщалися. Це спричинило розрив зв'язку у свідомості людей між приналежністю до території та національною ідентичністю. Народ почав сприймати себе у більш широкому контексті. Наприклад, не житель Чехословаччини, а житель СРСР. На території Білорусі, України додатково поширювався радянський міт про Київську Русь. Наголошувалося, що всі єдині, що «братні народи».

У посткомуністичних країнах переважає модель гомогенної ідентичності. Це означає, що суспільство і держава чинять тиск, щоб досягнути єдиних правильних поглядів. У такому випадку індивідуальна тотожність стає маргіналізованою та поступається колективній. На думку Голумбовича, це тривожний сигнал, адже суспільство, у якому переважає колективна ідентичність, вважається тоталітарним або посттоталітарним. «Модель гомогенної тожсамости передбачає, що відмінності всередині колективної тожсамости належить визнавати за шкідливі, отже, вони мають підлягати уодностайненню. Як писав Гелнер, такі обставини не завжди допроваджують до етнічних чисток, а проте, уникнути суспільних наслідків прийняття гомогенної моделі ідентичности дуже важко» [6, с. 62].

Отже, Радянський Союз намагався різними способами утворити єдину національність, щоб люди забули своє коріння, свою історію та свою індивідуальність. Це відбувалося довгі роки і часто для старшого покоління всі країни, що раніше входили до складу Радянського Союзу, є однаковими. «Ми ж всі братні, слов'янські народи». Але молодь все більше бачить та цінує наші відмінності, індивідуальність. Дійсно ми маємо схожі традиції, свята та обряди, але варто знати і помічати суттєві відмінності [29, с. 89].

Національна ідентичність може змінюватися та переосмислюватися. Після розпаду СРСР перед громадянами уже незалежних держав, виникло питання «Хто ми?», «До якої нації належимо?» Саме тоді українська нація розпочала свій шлях відновлення та укріплення. Це знову була стресова ситуація, яка запустила механізм переосмислення. Звісно люди думали не лише про національну ідентичність, але вона була значимою [11, с. 256].

Сучасний етап розвитку української ідентичності розпочався у липні 1990 року, коли Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України. 24 серпня 1991 року Україну проголосили незалежною.

Пам'ятаємо, що на території нашої країни проживають також представники інших народів. Згідно із даними перепису 2001 року: українці – 77,8%, росіяни – 17,3%, білоруси – 0,6%. Загалом на теренах країни проживало 134 національності та народності. Вищеперераховані народи та поляки утворюють індоєвропейську

мовну сім'ю. У нашій країні існує досить чітке розселення цих народів. Наприклад, більшість росіян проживали у східних областях (Донецька, Луганська). Поляки в основному проживали у Львівській, Житомирській, Хмельницькій областях. Відповідно нові народи мали вплив на корінне населення. Формувалися нові традиції, погляди на життя. Кожному регіону притаманні свої особливості мови.

Довгий час після отримання незалежності українська еліта формувалася за радянським зразком: закрита, олігархічні клани, чіткі зони впливу. Особливо вона розвивалася за каденції Л. Кучми. В українців була відсутня чітка мовно-культурна ідентичність та притаманна світоглядна невизначеність. Тобто внутрішня політика була розмитою, а зовнішня мала надто багато векторів.

Під час правління наступних президентів тривала трансформація суспільства. Наприклад, своє становлення європейська демократична суспільно-політична система розпочала за часів правління В. Ющенка. Але ми не мали усталених традицій демократичного розвитку, політичної культури і нова еліта виявилася досить розмитою та нестійкою.

Українське суспільство потребує консолідації. У нас повинні бути колективні цінності, пам'ять, мораль. На жаль, протягом усього розвитку української нації вона стикалася із полярними поглядами серед її членів. Наша країна знаходиться на перехідному етапі, а проблема консолідації дуже поширена у країнах такого типу. Адже відбувається зіткнення старої системи цінностей та можливої нової.

Для України це питання особливо гостре. Повертаючись до історії, знаємо, що наш народ часто був розділений навіть географічно. У кожній країні суспільство розподілене за якоюсь ознакою: релігія, соціальні чинники. Тут важливо знаходити державні та політичні компроміси, саме завдяки ним зберігається національна єдність [27, с. 45].

Наша країна також розділена за мовною ознакою. Ольга Гнатюк писала, що мова є підґрунтям ідентичності. Тому за неї боролися письменники, вчителі. Влада СРСР намагалася знищити українські школи. Після 1989 року проблема становлення української мови вийшла поза освітню сферу. Становище мови у ті часи Олесь Гончар назвав «мовним Чорнобилем», а долю нашої мови порівнював

із «неперспективним селом». Письменник вбачав тісний зв'язок між мовою та історією. Для нього національна ідентичність складалася із мови, історії, культури. При цьому провідне місце належало саме мові. До 1990-х років ключовою ідеєю всіх письменників, яку вони хотіли донести до народу була «наша Вітчизна – мова». Вона важлива для відчуття національної єдності, спільноти. Та у 1990-х роках ця тенденція почала значно слабшати. Побутувала думка, що єдина мова не є обов'язковою умовою для цілісної національної ідентичності [6, с. 389].

Після повномасштабного вторгнення це питання піднялося на вершину актуальності. Мова – одна із ознак нації. Соціологічна група Рейтинг у березні 2022 року провела дослідження мовного питання в Україні. Виявилося, що є тенденція спадання вживання російської мови за останнє десятиліття. У 2012 році 57% респондентів вважали українську мову рідною, а у 2022 році – 76%. Ключовими причинами є Революція Гідності, агресія росії проти України, дії влади у мовній політиці. Це позитивні зміни у самоідентифікації, але вона відрізняється від мови у побуті. «Можемо констатувати стале зменшення російськомовного сегменту українців: у 2012 таких респондентів було близько 40%, наприкінці 2021 – 26%, а на початку війни – 18%. Натомість, «перетік» російськомовних відбувається у сегмент «двомовних» (з 15 до 32%). Кількість тих, хто постійно користується лише українською вдома зростає незначно з 44% до 48%» [26].

Безумовно, перехід на іншу мову це тривалий та складний процес. Але серед двомовних жителів України дві третини готові перейти лише на українську. А 83% вважають, що українська мова має бути єдиною державною. При цьому 12% вважають, що мовне питання є загрозою для внутрішньої безпеки, але 67% проблем між україномовними та російськомовними не вбачають.

Отже, рівень української мовної самоідентифікації має позитивну тенденцію, перехід російськомовного та двомовного населення відбувається поступово, а мовне питання не викликає у більшості дискусію, це політична і частково локальна проблема.

Американський вчений С. Гантінгтон писав, що свого піку національна ідентичність досягала у кризові часи. Для Америки це була Друга світова війна,

Карибська криза. Це саме зараз і відбувається з українцями. Наша національна ідентичність займає першість серед рейтингу інших ідентичностей. Ми ніби згадали, що ми – українці і що ми не просто народ, а сильна нація. Історики та соціологи помітили, що за відсутності зовнішнього ворога єдність суспільства зменшується. Коли ми відчуваємо загрозу, то на підсвідомому рівні розуміємо, що разом вижити простіше. Наш мозок активізується для виживання та закриття потреби у безпеці.

Цим ми «завдячуємо» володимирі путіну. Йому властива політика скривдженості, про яку писав Фукуяма. Діючий президент росії неодноразово говорив, що розпад Радянського Союзу це трагедія, а США та Європа у 1990-ті роки просто скористалося слабким становищем країни, щоб привести НАТО як найближче до неї. путін прагне, щоб до росії ставилися як до великої держави і він відчуває презирство до моральної вищості західних політиків. Цікаво, що лідери, які займають сторону політики скривдженості визнають один одного. Так ми спостерігали взаємну симпатію Дональда Трампа та володимира путіна. Для лідерів здається, що світ не визнає їхню ідентичність належним чином.

Досить схожа ситуація була і у Гітлера. У нього також були погляди про свою країну як наддержаву, а його народ найкращий та зовнішній світ його не визнає. Всі ми знаємо фінал цієї історії [30, с. 47] .

Наш народ тривалий час перебував і частково перебуває зараз у аномійному стані. Спираючись на результати дев'ятого загальнонаціонального дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» про аномію в українському суспільстві, яке було проведено у листопаді 2022 року, можна сказати, що думки громадян розділяються майже порівну. 46% респондентів вважають, що українське суспільство зараз у аномійному стані, тобто у ньому відсутні чіткі загальновизнані норми, а 48% переконані, що норми існують (неаномійний стан). 6% не змогли визначитися. Спостерігається тенденція слабшання аномійного стану, хоча і дуже повільна (у 1992 році – 82%, у 2021 році – 72%). До головних індикаторів, які вказують на аномійність суспільства є руйнування звичного, того, у що вірили батьки (75%) та невпевненість у майбутньому (78%) [25].

Але така ситуація для українців не зовсім нова. Згадаймо промову Міхновського, яка була видана у Львові у 1900 році під назвою «Самостійна Україна». Він пише, що українська еліта була дуже м'якою та не відстоювала інтереси українців належним чином. Вона радше хотіла догодити більшості. А головним аргументом, чому українці не мають існувати як нація, були відсутність історії, традицій. Але це уже спростовано. Та існує, ще один аргумент, який є популярним і у наші часи – українці некультурна, слабка нація, яка є підвидом російської. Більше ніж століття тому росіяни також жорстоко поводитися із нашими предками. Міхновський не бачить виправдання нелюдським діям росіян і навіть стверджує, що «... нелюдські відносини Росіян до нас освячують нашу до їх ненависть і наше моральне право убити насильника, оборонюючись від насилля» [16, с. 15]. Проаналізувавши цей уривок, можемо сказати, що уже тоді українці оборонялися від впливу росіян, вони захищалися, а не нападали. Більше того, автор пише, що цілий народ «... гидують визнати моральні звязки з російською нацією!» [16, с. 15].

Отже, ми маємо пам'ятати минуле. Брати звідти ідеї, спиратися на досвід пращурів, щоб не допустити помилок. Довгі роки нас примусово асимілювали, називали малоросами. Безумовно це має свої наслідки. Ми погоджуємося з вище сказаним твердженням, що існування нації можливе без мови. Але ситуація змінюється, коли вашу націю намагаються знищити і відібрати мову. У мирні часи, без зовнішніх загроз така нація можлива, та бувають винятки. У школах щорічно проводяться дні пам'яті Голодомору, Другої Світової війни, Небесної сотні. Ми повинні знати, що пережила наша країна та народ [23]. Хочемо закінчити цей пункт словами Міхновського: « Україна для Вкраїнців... Вперед! і нехай кожен з нас помятає, що коли він бореться за нарід, то мусить дбати за весь нарід, щоб цілий нарід не загинув через його необачність» [16, с. 23].

2.2 Школа як чинник формування національної ідентичності школярів.

Як відомо, школа є одним із найважливіших етапів соціалізації особистості. Це поняття походить від латинського слова *socialis*, що означає «суспільство». Зазвичай цей термін пов'язують із Ф. Гідденсом, бо саме у XIX столітті воно почала з'являтися в межах американської та французької соціології.

Навчаючись у школі, ми переживаємо одну із найголовніших криз у житті – підлітковий вік. Про це уже згадано вище. Тоді ми свідомо приймаємо чи не приймаємо цінності, традиції, що несе наша культура та нація.

Ще з садочка дітям розповідають про свою країну, традиції. Прищеплюють любов до цього. Національна ідентичність повільно формується з ранніх років. У середній школі, ми є вже більш свідомими громадянами. Виділяють декілька етапів формування національної ідентичності у ранньому віці:

«На першому етапі відбувається ідентифікація, в основі якої розмежування «ми – вони». На другому етапі формування національно-культурної ідентичності формуються уявлення про відмінні якості своєї національної культури та усвідомлюються її основні характеристики. Третій етап – формування національно-культурної ідентичності з формуванням національної свідомості та самосвідомості, національної гідності та повагою до інших етносів і культур, готовністю до діалогічної взаємодії» [29, с. 32].

Соціалізація – це процес, під час якого людина вчиться взаємодіяти із соціумом та бути його активною частиною. Вона включає три процеси:

- адаптація;
- індивідуалізація;
- соціально-психологічна інтеграція.

Якщо перший процес є досить зрозумілим для пересічної людини, то про два наступні не завжди згадують. Під час нашого входження у суспільство ми, звісно, маємо пристосуватися до умов життя у ньому. Ми засвоюємо вимоги, що надходять ззовні, відслідковуємо власні реакції та акомодуємо їх. Можна сказати, ми пізнаємо групу, до якої входимо і ніби зливаємося з нею. Та уже на наступному етапі ми

починаємо дбати більше про свої особливості та потреби. Займаємося саморефлексією, самоприйняттям та реалізуємо себе. Останній етап – найскладніший. Він ніби поєднує у собі попередні. Одночасно ми маємо зовнішні вимоги та свої, внутрішні. Тепер маємо їх узгодити, щоб не жити у постійному внутрішньому конфлікті.

Важливо, щоб всі стадії протікали вчасно, без затримок чи надмірного пришвидшення. Протягом життя ми багато разів проходимо етап соціалізації. Фактично кожного разу, як потрапляємо у нову групу. Помилково вважати, що цей процес ми проходимо лише у дитинстві. На нашу думку, ми можемо з часом витренувати це як навик і з кожним разом все легше інтегруватися у групу, при цьому зберігаючи свою індивідуальність та здатність захиститися. Адже тоді соціалізація вважається успішною.

Під час навчання у школі діти можуть переходити в інший клас (з класу А в клас Б) або змінювати школу. Тоді вони проходять всі три етапи соціалізації знову. Кожного разу вони буду протікати по-різному, і це нормально.

Особистість засвоює правила та цінності через взаємодію із соціумом. Саме про це писав Г. Тард, якого вважають творцем джерела теорії соціалізації. Вчений писав, що наслідування є основою даного процесу. Це стосується як фізіологічних, так і соціальних потреб і бажань. Яскравим прикладом є діти у віці близько одного-п'яти років. Вони активно повторюють поведінку батьків. Адже так вони пізнають світ та вчаться у ньому жити. Якщо так поведуться батьки, значить і я (дитина) маю так робити, значить це нормально і навіть більше – це правильно.

З цього витікає, що соціалізація активно супроводжується вихованням. Самого копіювання поведінки замало для повноцінного розвитку здорової та у майбутньому зрілої особистості. Та часто на цій основі виникають конфлікти. З допомогою виховання, безпосереднього впливу вихователя на учня ми можемо стимулювати розвиток певних рис.

Безліч факторів впливають на розвиток особистості. Відбувається це і через осіб, які допомагають соціалізуватися дитині та взаємодіють із нею. Їх ще називають агентами соціалізації. На початкових етапах життя ними виступають батьки,

вихователі, няні, а з часом і вчителі, соціальні працівники у школі. Здавалося б працівники педагогічного колективу це чужі люди, але саме вони допомагають або перешкоджають нашому розвитку.

Та існують і інші теорії та думки про соціалізацію. Наприклад, біогенетичний напрям стверджує, що наші схильності, особливості розвитку зумовлені спадковістю, а культурні чи інші чинники не мають вагомego впливу. У теоріях соціогенетичного напрямку недооцінюється індивідуальність кожної людини. Людина стає особистістю завдяки впливу соціума та умовам, які він диктує, а її відносини з іншими залежать від системи її соціальних ролей. Наступний напрям – персонологічний або особистісно-центрований. Особистість розвивається, бо має у собі первинне бажання до самореалізації та вдосконалення. Представники цього напрямку відмовляються від думки, що людина – це найвища цінність. На їхню думку, ми можемо проявити свою неповторність тільки при умові певної організації стосунків між людьми.

Згодом ці теорії стали підґрунтям для створення моделей соціалізації:

- «теорія розвитку особистості (Ч. Кулі, Дж. Мід);
- психоаналітичні теорії (З. Фрейд, Е. Еріксон);
- теорія розвитку пізнання (Ж. Піаже);
- теорія морального розвитку (Л. Кольберг).» [18, с. 42].

У межах теми кваліфікаційної роботи ми б хотіли звернути увагу на третю модель – теорію розвитку пізнання або «когнітивну» модель соціалізації. Її представниками, крім Ж. Піаже, були Л. Колберг та А. Маслоу. Головна ідея полягала у тому, що поведінка людини зумовлена її знаннями про навколишній світ. При цьому уявлення про нього часто не співпадають із реальністю, але саме вони впливають на особистість. Головний аспект соціалізації – навчання мислити, розвиток пізнавальних, емоційних аспектів особистості.

Маслоу та Роджерс, «гуманістичні» психологи, писали, що особистість здатна сама соціалізуватися, без допомоги інших. Агенти соціалізації мають не заважати. Ця теза досить суперечлива. Звісно особистість має робити кроки до соціалізації

самостійно, але агенти соціалізації є також важливими. Вони надають інформацію, навчають та підтримують. Та вчені застерігають від їхнього надмірного впливу, маніпуляцій та тиску. Тому батькам та вчителям потрібно вивчати методи виховання та особливості розвитку дітей на різні етапах розвитку. Варто приділяти увагу і шкільній програмі, а саме її соціальній та культурній частині. Слідкувати за тим, які ідеї та цінності там прищеплюють дітям. Адже, базуючись на тих знаннях про нашу країну, націю, які дає школа та батьки, у подальшому буде формуватися національна ідентичність. Школа – це про масовість. Вона здатна одночасно впливати на величезну кількість підростаючого покоління.

Соціалізація має свої стадії: рання, навчальна, трудова, післятрудова. Перший період продовжується від народження до школи. Другий – всі навчальні заклади. І саме ця стадія охоплює весь юнацький вік. Далі поговоримо саме про перші дві стадії.

Від народження ми не завжди свідомо копіюємо поведінку батьків і завдяки цьому починаємо свій шлях соціалізації, але поки не дуже свідомої. А ось на наступній стадії діти починають гратися у рольові ігри, приміряють на себе ролі дорослих, вчаться розуміти їх та усвідомлювати, які значення мають ті чи інші дії, які наслідки [18, с. 109].

Наслідуючи поведінку важливих для дитини людей, вона здобуває перші зачатки ідентичності. Вона переймає ролі інших і загалом активно використовує їх у своїх іграх. Всім відомі ігри «Доньки-матері» та багато інших, що пов'язані саме із застосуванням різноманітних ролей. Вони в основному належать до індивідуальних ігор, існують ще колективні.

У індивідуальній грі дитина засвоює ролі, фантазуючи. У вільній грі дитина вчиться ставитися до ідентичності інших. Так вона вчиться не лише взаємодіяти з іншими, а і пізнає себе. Її ідентичність підтверджується або ні з боку інших, значимих для неї особистостей. Абельс стверджує, що формування ідентичності через думки інших суб'єктивне, а індивідуальні ігри стосуються саме близького оточення. Тому так важливі стосунки із батьками, опікунами, їхній приклад поведінки із перших років життя. Через ідентифікацію з іншими ми засвоюємо

соціальні норми мислення, а також норми поведінки. Це стосується і національної ідентичності. У ранньому віці діти ще не вміють достатньо критично мислити і через реакцію значимих інших формують власне ставлення до ситуації. Якщо ці важливі люди проявляють патріотизм, спілкуються із дітьми про любов до країни, чому це важливо, то вони будуть вважати це нормою і розуміти, навіщо їм це [34].

Спілкування з іншими – важлива навичка та частина нашого життя. У нас досить багато джерел, через які ми сприймаємо інших, аналізуємо. Навіть не знаючи людину, ми можемо зробити невеликі висновки, побачивши її зовнішній вигляд, поспостерігавши за її поведінкою. Ми постійно самовиражаємося і те, як ми це робимо, залежить зокрема від конкретної групи. Особливо ми активізуємося, коли знайомимося із новими людьми. У наших інтересах скласти гарне враження. Цікаво, що у різних ситуаціях ми будемо розповідати про себе по-різному, пише Гофман. Іноді ми діємо так спеціально, та часто це неусвідомлені дії. До останніх відносять невербальні дії, жести, міміку та навіть тембр голосу. Та всі ми розуміємо, що перше враження, яке намагається скласти людина зазвичай є надто позитивним (звісно бувають випадки, коли навмисно представляють себе у негативному світлі). Спостерігачі можуть виокремити дві частини поведінки індивіда. Перша буде стосуватися того, що людина може досить легко контролювати (вербальні дії). Друга стосується невербальних дій. Їх можуть контролювати одиниці.

Перше враження важливе, і ми маємо лише один шанс його створити. Коли діти приходять до закладу освіти, чи то садочок чи школа, у перші дні вони презентують себе та вчаться сприймати інших, розуміти, що вони собою представляють.

Також під час взаємодії з іншими ми маємо певний образ для якого характерні якісь навички. Ми бажаємо, щоб оточуючі сприймали їх як реальні, навіть якщо це не так. Ми можемо щиро повірити у цей образ. Так може утворитися псевдо-ідентичність. Люди часто люблять все ідеалізувати і себе у тому числі. Тому часто зустрічаємо людей, які розповідають про свої досягнення, а потім викриваємо їх. На базі цього, особливо часто у дітей, виникають конфлікти.

Важливо, щоб школа щиро хотіла прищеплювати дітям любов до своєї країни. Гофман пише про план виконання, який містить у собі передній план (стандартні дії), обстановку (учасники, приміщення і тд.). Наприклад, у школі педагогічний колектив організовує заходи «для галочки», для фото. Просто для того, щоб виконати план. У такому випадку це дійсно схоже на реальне національно-патріотичне виховання. Але лише на фото. У реальності діти бачать небажання їхніх вчителів щось робити, вони не розуміють цінність та і взагалі, чому вони мають цікавитися та поважати свою країну [38].

М. Галущинський у праці «Національне виховання», яка була видана у 1920 році у Львові, пише, що український народ має багатовіковий досвід неволі і донести цінність української ідентичності дуже важко. Пройшло трохи більше 100 років і ми досі боремося за визнання нашої національної ідентичності. Автор вбачає у національному вихованні «щит» для народної індивідуальності. Воно має відокремлювати нас від зовнішнього, чужого впливу, а із українців зробити свідомих громадян, що несуть відповідальність за долю народу, будують її. Також у своєму розвитку ми маємо наздогнати сусідні народи.

Галущинський зазначає, що для цього потрібна своя держава, якої не було. Сьогодні її доля знову під загрозою. Але автор закликає не чекати утворення держави, а діяти. І перш за все потрібно почати зі школи. Потрібно, щоб школа була для народу і він мав на неї вплив. Тобто для українського народу – українські школи. Потрібно не гаяти часу і робити навіть найменші кроки для поширення всього українського. «Всіми силами змагати до того, щоби з кожного члена нашого народу створити дорогою школи громадянина-України, громадянку-України» [3, с. 6].

Завдання школи – не лише дати знання, а й займатися вихованням. Виховання вище за викладання дисциплін. Шкільні предмети мають доповнювати національно-патріотичне виховання. У школі обов'язково присутні українська мова, література, географія, інші природничі науки. Вони створюють основу для національного виховання.

Поза школою варто працювати із індивідуальним вихованням. Викорінювати егоїзм. Потрібно, щоб індивідуальне, суспільне, громадянське виховання існували в гармонії між собою. Потреби громади стануть регулятором власних вимог. Відбудеться піднесення марольної та етичної вартості громадянство [3].

Часто заклики до великих груп людей про важливість української ідентичності не знаходять відгуку, люди не цікавляться цією темою, адже раніше не існувало якісного національно-патріотичного виховання. У школі навчаються діти, і їм потрібно змалечку розповідати про Україну. Тоді вони будуть розуміти цінність, будуть іти до дому і розповідати батькам, впливати і на них. Тобто школярі будуть поширювати український дух. Галущинський пише, що тоді наш народ зміцниться, він зможе не лише незалежно існувати, а і розвиватися. Для цього нам, як висновок, потрібно, щоб кожен проявив свій державно-творчий дух. Він проявляється у економічній незалежності для кожного і кожної, у забезпеченні робих місць, у вмінні брати відповідальність на себе за долю народу [3, с. 23].

Згідно із принципами Нової Української школи, батьки або опікуни мають діяти спільно із вчителями, брати активну участь у шкільному житті дитини. Сім'я виступає первинним інститутом соціалізації. Саме у цьому середовищі людина починає свій розвиток, умови мають бути гідними. У сім'ї ми засвоюємо норми і правила поведінки, перші цінності прививають нам саме батьки чи опікуни. Вони допомагають дитині адаптуватися у соціумі. Найпершу соціалізацію ми переживаємо під час взаємодії із батьками/опікунами, а також братами чи сестрами та іншими родичами. Набуваємо свого досвіду у спілкуванні, засвоюємо, що можна робити, а що є неприйнятним. І у кожного цей процес відбувається індивідуально, у різних умовах. Але починаючи із перших днів життя важливо, як проходить ця взаємодія. Адже від самого народження у нас формується сприйняття світу і розуміння, як у ньому жити. Якщо ж маленька дитина постійно перебуває у стресі, її базові потреби не закриті, у неї формується уявлення, що світ небезпечний і у ньому не можна відкриватися, показувати себе. Безумовно, у перспективі це вплине на взаємодію з оточуючим світом. Соціальні працівники намагаються цьому

запобігти, слідкують за тим, щоб діти проживали у гідних умовах, над ними не чинили фізичного та психологічного насилля.

Як відомо, саме із сім'ї походять наші перші знання про світ. Тут формуються і уявлення про країну, свою історію і ставлення до цього. Батьки та школа мають разом прищеплювати дітям поняття національної ідентичності, розповідати про це, але не примушувати. Коли дитина іде у перший клас, вона потрапляє у абсолютно нове середовище, проходить всі етапи соціалізації і тепер отримує ще більше інформації та стикається із різноманітністю поглядів. У неї може виникнути внутрішній дисонанс: що є істиною? Те що кажуть батьки чи вчителі?

Отже, школа, сім'я та держава мають діяти спільно для блага підростаючого покоління. Вище, уже було сказано, що національна ідентичність є дуже важливою. Та для її формування має відбуватися національно-патріотичне виховання. Ним займаються як батьки так і школа та держава. Між ними не мають існувати конфлікти.

Дані питання регулюються Міністерством освіти. 6 червня 2022 року цим міністерством було затверджено Наказ про концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Схожі накази видавалися і до повномасштабного вторгнення. У ньому закликають до посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Це нас об'єднує та допомагає не здаватися, відчувати силу.

Зазначу, що хоча у наказі закликають навчати любити Україну, це не має пропагувати культурний імперіалізм. Вказано, що наша країна заперечує будь-які форми дискримінації, підтримує всі мови та культури, а також закликає учасників виховного процесу бути толерантними до інших національностей. Вважаємо, цінними ці слова у документі. Адже ми маємо бути обережними і вчити дітей взаєморозумінню, а не зверхності. За особистими спостереженнями, іноді випадки зверхнього ставлення до інших націй бувають серед українців. Потрібно тримати межу між імперіалістичними настроями та любов'ю до країни.

На сьогоднішній день над нами нависла загроза денаціоналізації, тому, щоб її переважити, маємо вживати заходів. Нам необхідне переосмислення того, що було,

та створення нових умов виховання та заходів, що спрямовані на виховання патріотизму. На думку міністерства, з якою ми погоджуємося, українці мають поважати державну символіку, мати активну громадянську позицію, відчувати толерантність до інших націй, готовність захищати суверенітет та територіальну цілісність своєї країни.

Всі заходи мають проводитися відповідно до віку. Школярі першого класу будуть зовсім по-іншому сприймати та розуміти інформацію, ніж учні одинадцятого класу. Всі вони мають за основу загальні педагогічні принципи, наприклад, гуманізм, дитиноцентризм, врахування вікових та індивідуальних особливостей. Національно-патріотичне виховання має свої особливі принципи:

- «принцип національної спрямованості, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, природи, українського народу...;

- принцип самоактивності й саморегуляції ... формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;

- принцип полікультурності передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір...;

- принцип культуровідповідності задля формування базової культури особистості на основі набутого морально-етичного досвіду людства;

- принцип соціальної відповідності обумовлює потребу узгодження змісту і методів національно-патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією...;

- принцип історичної і соціальної пам'яті спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців...;

- принцип міжпоколінної наступності, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні» [20, с. 7].

Для ефективного виховного процесу має бути складена відповідна програма, план заходів. У наказі Про організацію національно-патріотичного виховання здобувачів освіти у 2022-2023 навчальному році прописаний план заходів та час їх

виконання. Всього він налічує 65 позицій. За кожну подію є відповідальний. Наприклад, за народні рухливі ігри відповідає вчитель фізкультури, а за проведення майстер-класів із участю батьків по виготовленню оберегів для ЗСУ – педагог-організатор та класні керівники. Також зазначена частота проведення заходів. За таких умов зі школи буде випускатися не просто підліток, а самодостатній громадянин-патріот своєї країни.

На перший погляд все досить логічно та просто. Та на реалізацію потрібен час та ресурси. Необхідна налагоджена спільна діяльність органів центральної та місцевої влади, постійне вдосконалення рівня організації. Клуби культури, заклади освіти, влада мають співпрацювати, для цього необхідно встановити домовленості. Люди – головний ресурс. Варто мати програму залучення громадянських активістів, педагогів, молоді, військових. Не менш важлива складова – фінанси. Не всі заходи можна провести на базі школи. Під час розрахування місцевого бюджету, потрібно враховувати і кошти, які підуть на національно-патріотичне виховання.

Формування національної ідентичності містить у собі не лише проведення певних заходів. «Українські вчені Зязюн І.А., Левківський М. В., Петронговський Р. Р. вважають, що у структурі патріотизму старшокласників можна виділити когнітивний, етноідентифікаційний, емоційно-мотиваційний та практичний компоненти, які у своїй сутності й концептуалізують це поняття» [18]. Безумовно всі вони пересікаються та є взаємозалежними. Почнемо із першого, когнітивного. Учні мають знати історію, головні події, а також робити акцент на минулому їхнього регіону проживання. Так формується уявлення про те, ким були наші предки і чому, як це вплинуло на нас, чому ми маємо саме такі цінності. Цей компонент пов'язують із ідеалом людини. Напевно, чи не всі люди прагнуть досягти ідеалу. Він слугує мотивацією, заохочує активно діяти, приймати участь у громадянському житті. Етноідентифікаційний компонент: усвідомлення себе як українця, приналежності до культури, співпереживання подій у країні. Звідси впливає третій компонент до якого і входять емоції, почуття та переживання.

Також під час соціалізації ми освоюємо як свою культуру, так і продукти іншої (інкультурація). Тобто особистість формується на стику двох культур, одна із яких є рідною. В одній людині поєднуються елементи різних культур. Засоби масової комунікації відіграють тут важливу роль. Вони сприяють спрощенню засвоєння культурних норм, часто видають їх нам за «правильні». Багато з українців виросли у такому середовищі і також засвоїли російську культуру. Тільки у цьому випадку вплив був негативним та нав'язаним. Навіть у школі на свята ми чули російськомовні пісні.

Отже, школа має масовий вплив, важливо, щоб у ній проводилися заходи національно-патріотичного спрямування, розвивалася культура, вивчалася історія, географія, література України. Має бути чітка, комплексна програма, що забезпечує національно-патріотичне виховання. Для перевірки її ефективності у наказі Міністерства освіти прописані певні індикатори. Серед них показник чисельності молоді, яка прагне будувати своє майбутнє в Україні, збільшення охочих захищати свою країну, збільшення кількості осіб, що беруть участь у національно-патріотичних заходах, пишаються своїм походженням, знають свою історію та культуру, знаменитих учених, політиків, військових та діячів культури, відвідують культурні та історичні пам'ятки.

РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ШКОЛИ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ШКОЛЯРІВ

3.1 Програма соціологічного дослідження

Мета: дослідити ефективність національно-патріотичного виховання та рівень сформованості національної ідентичності за вимірами, які виокремила М. Гібернау (політичний, культурний, психологічний, історичний, територіальний).

Завдання:

1. встановити як учні проявляють національну ідентичність;
2. визначити вплив національно-патріотичних заходів на формування та розвиток національної ідентичності;
3. дослідити історичний та культурний вплив на формування у школярів національної ідентичності;
4. прослідкувати взаємозв'язок між рівнем знань та поінформованості школярів щодо історії та географії України, з одного боку, та силою їх національної ідентичності.

Об'єкт: учні Василівського ліцею.

Предмет: національна ідентичність школярів 9-11 класів Василівського ліцею.

Місце проведення: Василівський ліцей Березівської сільської ради Житомирського району Житомирської області, вул. Центральна, 2.

Учасники: учні Василівського ліцею 9-11 класів.

Обґрунтування генеральної сукупності: вибірка становить 28 учнів. Дане дослідження є пробним. Проводився пілотаж інструментарію.

Обґрунтування методики дослідження: для проведення дослідження було використано метод анкетування. Це вербально-комунікативний, психологічний метод. У якості засобу для збору інформації використовується перелік питань. Особливість цього методу полягає у швидкості отримання інформації із мінімальними затратами, а також забезпечена анонімність учасників.

Із операціоналізацією понять ви можете ознайомитися у Додатку 1.

Гіпотеза 1: Рівень знань учнів корелює із рівнем сформованості національної ідентичності.

Гіпотеза 2: Учні, що регулярно переглядають новини, цікавляться життям країни, не хочуть надалі проживати в Україні через пропаганду її занепаду.

Гіпотеза 3: Під час загрози для країни (війна) в учнів особливо розвивається культурна та психологічна складова національної ідентичності.

Анкета розміщена у Додатку 2.

19 квітня 2023 року було проведено пілотаж дослідження. Перевірявся інструментарій. Після були внесені корективи в анкету.

3.2 Результати дослідження

Дослідження було проведено 01.05.2022 – 07.05.2023 за допомогою електронної анкети (гугл-форма). Посилання на анкету: <https://forms.gle/ocCRbYGy8f5qTTKG8> . Вибірка становить 28 учнів. Загальна кількість учнів 9-11 класів Василівського ліцею – 36 учнів.

Перша гіпотеза: рівень знань учнів корелює із рівнем сформованості національної ідентичності.

До поняття сформованості включаємо рівень гордості за те, що учень/учениця є українцем/українкою (4 питання), зацікавлення у сучасних подіях країни (7 питання), вживання української мови (12 питання), бажання допомагати Україні (14 питання).

Було виявлено, що 71,4% учнів дуже пишаються своєю національністю, 21,4% – радше пишаються, ніж не пишаються та 3,6% – радше не пишаються, ніж пишаються. При цьому половина (50%) постійно цікавиться сучасними подіями, а інші іноді переглядають новини.

Нижче наведено діаграму 3.1 стосовно мовного питання. Переважна більшість використовує українську мову у кожній із перелічених ситуацій. Лише у двох випадках, а саме перегляд контенту у Ютуб та перегляд фільмів, серіалів, 10,7% та 7,1% відповідно учнів надають перевагу російській мові. Однаково

вживають як українську, так і російську школярі для спілкування у соцмережах (32,1%), перегляду Ютуб, фільмів та серіалів (25%). На уроках частка використання української мови становить 92,9%, а під час спілкування з друзями та в сім'ї – 82,1%. Проаналізувавши дані, можемо сказати, що вживання української значно перевищує вживання російської. Остання є більш вживаною при користуванні інтернетом.

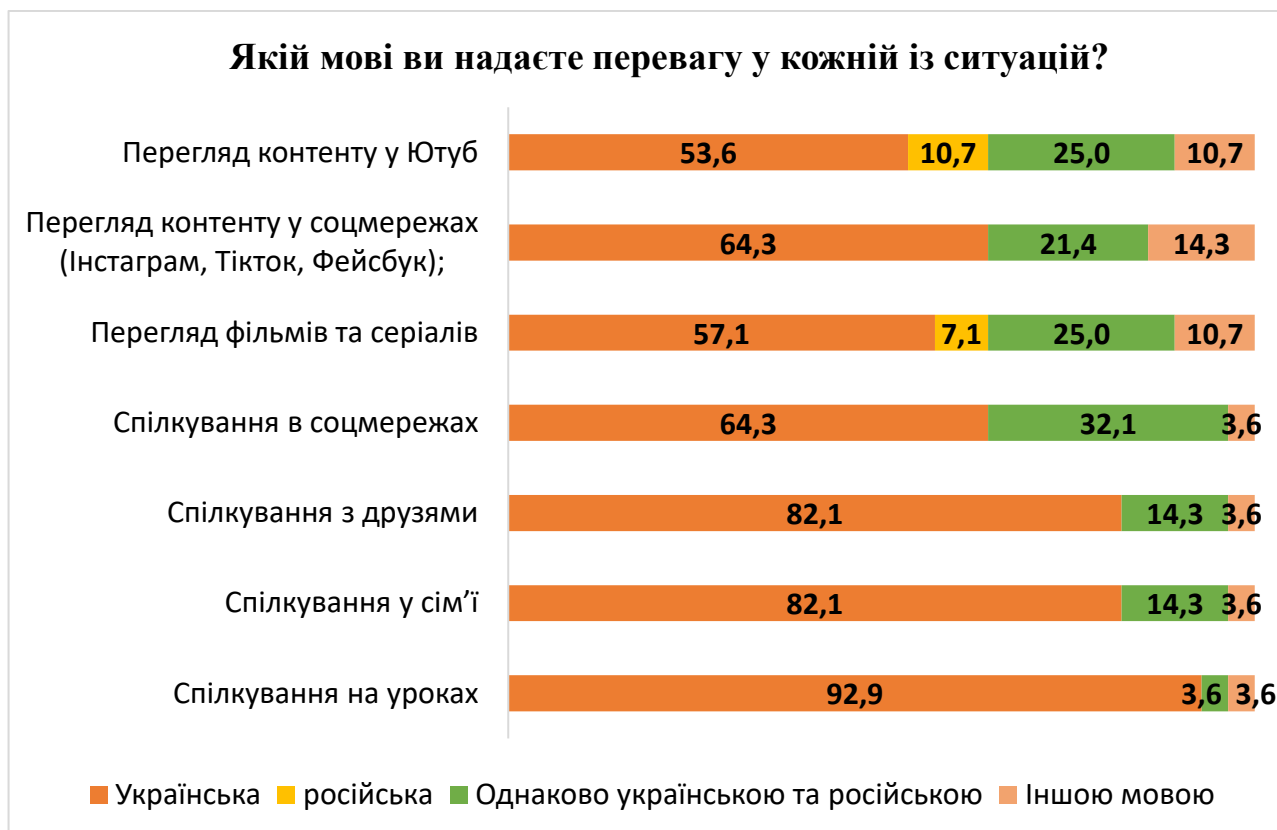

Рис. 3.1 Використання мов у різних ситуаціях

Майже всі школярі, крім 3,6%, які не готові робити будь-що для своєї країни, готові допомагати своїй країні. Саме жертівність, бажання допомогти є однією із головних ознак сформованої національної ідентичності. Наприклад, 75% респондентів готові займатися волонтерською діяльністю, а саме плести маскувальні сітки, прибирати територію, 71,4% проявили готовність щодо поширення українськомовного контенту. Майже третина готова вступити до лав ЗСУ (32,1%). Це свідчить про досить високий рівень національної свідомості, розуміння, що навіть невелика допомога дуже потрібна. З цими та іншими даними ви можете ознайомитися із допомогою рис. 3.2.

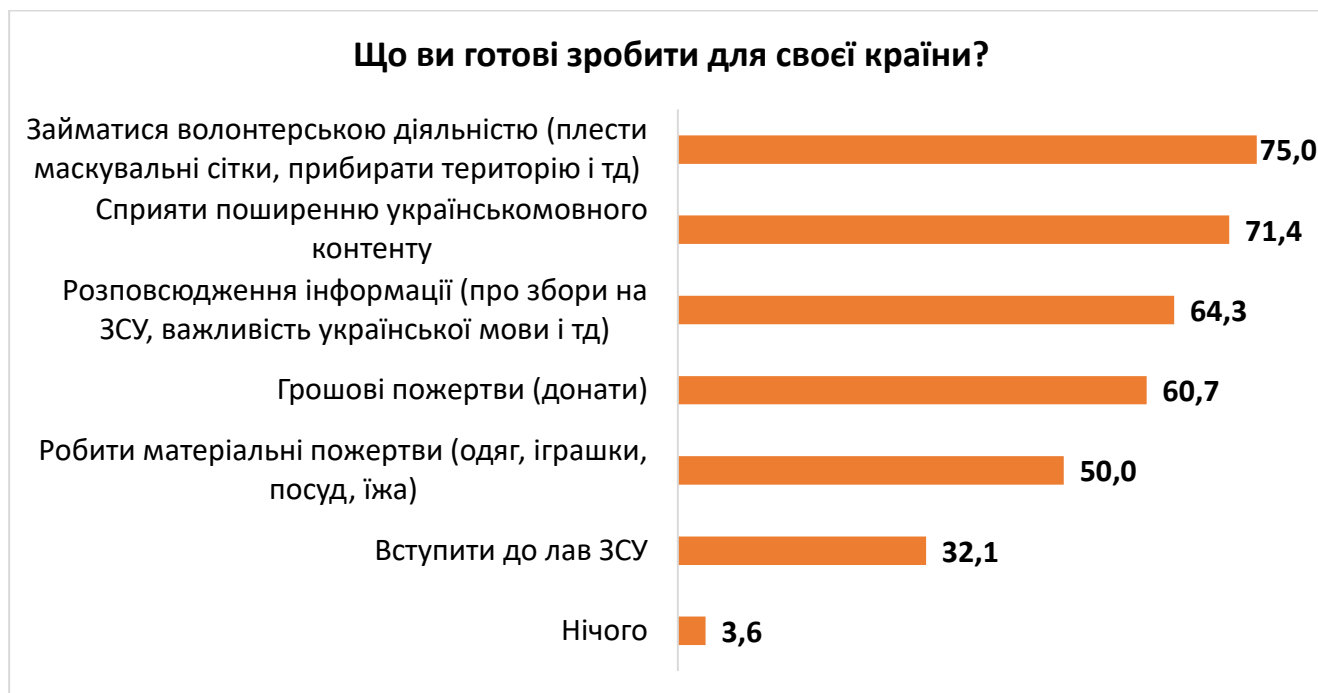

Рис. 3.2 Види допомоги для країни

Отже, учні цікавляться подіями, що відбуваються в країні, готові їй допомагати, більшість пишається тим, що є українцем/українкою та використовують українську мову у різних ситуаціях.

Друга частина анкети містила у собі невеликий тест (7 питань) для перевірки знань учнів. У ньому були питання щодо історії, літератури, географії, релігії, сучасних подій та постатей, Конституції України (правознавства). Майже всі впоралися на відмінно. Найбільше неправильних відповідей ми виявили у питанні «Хто з князів охрестив Київську Русь?». 4 респонденти (14,3%) вказали на Ярослава Мудрого, що є помилкою.

Перша гіпотеза підтвердилася. Більшість учнів мають цікавість до національної ідентичності та мають відповідний рівень знань.

Друга гіпотеза: : учні, що регулярно переглядають новини, цікавляться життям країни не хочуть надалі проживати в Україні через пропаганду її занепаду..

Вище ми уже з'ясували, що всі учні цікавляться подіями у країні. З них 3,6% (1 респондент) не бажають надалі проживати в Україні. Натомість 67,9% це бажання має, а 28,6% ще не визначилися (рис. 3.3).

Рис. 3.3 Рівень бажання у майбутньому проживати в Україні

Отже, друга гіпотеза не підтвердилася, адже більшість слідкують за новинами та хочуть проживати у майбутньому в Україні.

Третя гіпотеза: під час загрози для країни (війна) в учнів особливо розвивається культурна та психологічна складова національної ідентичності.

У складний період країни у її громадян зазвичай прокидається відчуття патріотизму, бажання допомагати, щоб вижити, розуміння того наскільки важлива цілісність держави та народу. Також зростає цікавість до культури, пізнання того, хто такі українці. Підлітковий вік супроводжується значними емоційними переживаннями. Вони торкаються і питань країни. Адже підлітки уже більш свідомі особистості та краще розуміють серйозність ситуації. Вони мають своє бачення ситуації та емоційне ставлення до цього.

Україну вважають найкращою із країн 39,3% респондентів, але лише 3,6% зазначають, що люди мають у всьому без винятку підтримувати свою державу. Це свідчить про тверезу оцінку ситуації та відсутність сліпої віри у дії влади.

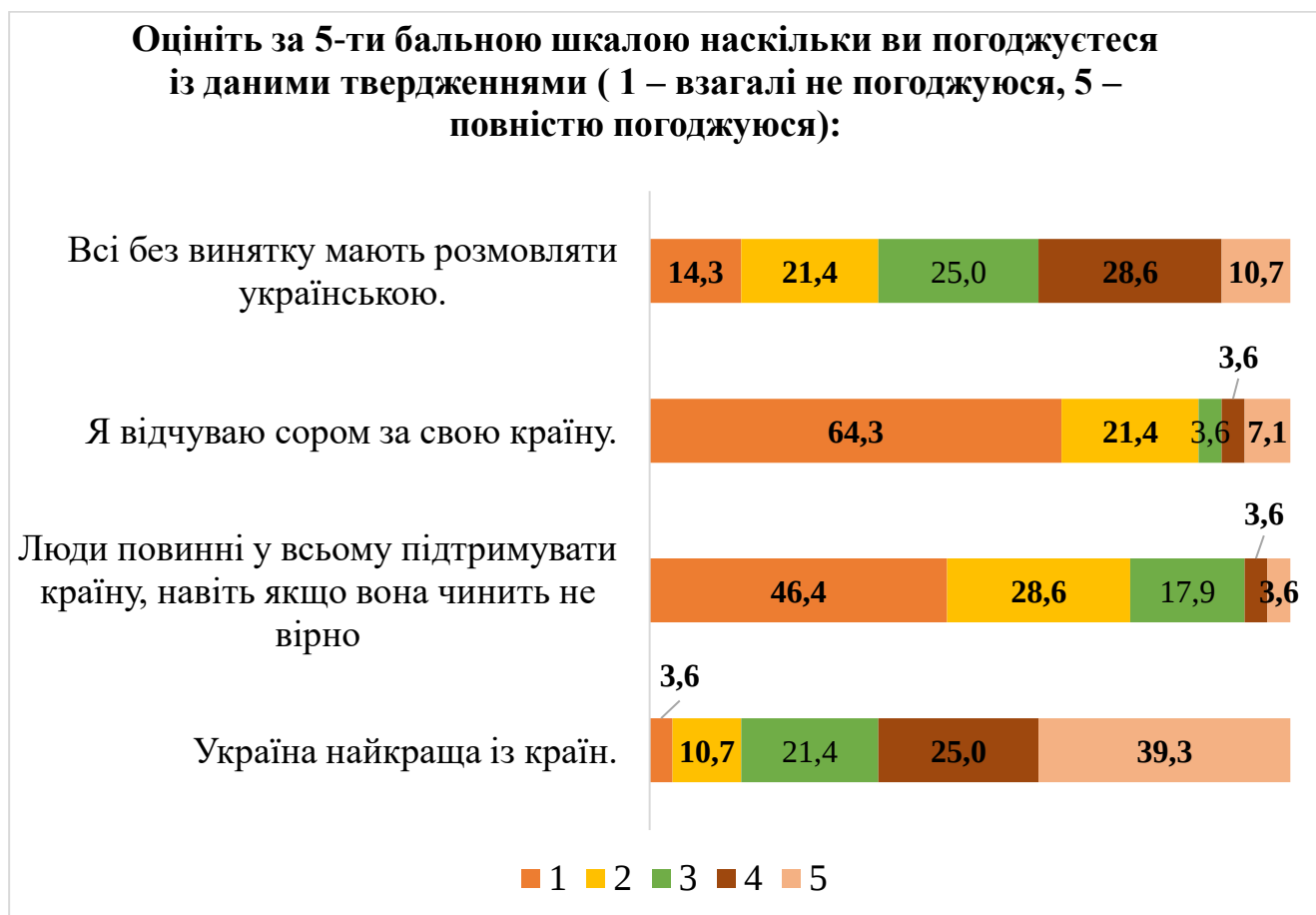

Рис. 3.4 Ставлення до України

Головним предметом гордості є Збройні Сили України (92,9%), на другому місці культурні традиції (67,9%), третє – народна музика, фольклор, література та мистецтво (64,3%).

Рис. 3.5 Предмети гордості за Україну

Емоції важлива складова не лише нашої ідентичності, але і життя загалом. Із їхньою допомогою можемо дослідити ставлення учнів до своєї країни, розвиненість національної ідентичності. Так 7,1% респондентів відчувають сором за свою країну, на противагу цьому 64,3% зовсім не переживають це почуття.

Під час прослуховування гімну абсолютна більшість (78,6%) відчувають гордість, а 75% – піднесення духу. Це свідчить про гордість за свою країну, за те, що вони є українцями. Гімн – один із державних символів України, тому почуття які він викликає є важливими.

Рис. 3.6 Емоції під час прослуховування гімну

Отже, культурна та психологічна складова виходять на перший план під час критичної ситуації в країні. З їхньої допомогою народ єднається та може відстояти своє право на мирне існування. Війна пробуджує емоційність, патріотизм. Для кожного це складний період, ми щодня переживаємо хвилі емоцій: від страху, коли летять ракети до гордості за наших бійців та наші спільні перемоги. Загальний емоційний настрій громадян є надважливим, без нього не можлива перемога. Якщо українці втратять віру у перемогу, почуття єдності, гордості, бажання бути вільними, то ні про яку перемогу не можна говорити. Люди починають цінувати мирний час та можуть оцінити, що втратили і як було раніше та прагнуть досягнути цього знову. Абсолютна більшість школярів Василівської гімназії відчувають гордість, піднесення духу, відповідальність при прослуховуванні гімну, а ЗСУ є головним предметом для гордості. Це свідчить про бажання боротися і віру у перемогу. На жаль, саме критичні ситуації підштовхують до більшої зацікавленості в культурній спадщині та розвитку сучасної та відкривають навіть у дітей різні почуття до ситуації. А отже, психологічна та культурна складова національної ідентичності розвиваються в учнів швидше, ніж у мирний час.

Національно-патріотичні заходи є невід'ємною частиною національного виховання. З їх допомогою діти та підлітки дізнаються більше про свою країну, здобувають розуміння чому потрібно шанувати свою країну, згадувати важливі

події та постаті, поширювати культуру, мову, а також дізнаються хто такі українці та що потрібно робити, щоб бути ними. Ми запитали в учнів чи охоче вони беруть участь у заходах такого типу та отримали такі результати: 32.1% – завжди охоче беру участь, 53,6% – час від часу беру охоче участь, 7,1% – беру участь без бажання та не беру участі взагалі. Більшість учнів приймає досить активну участь у заходах, а саме дні вшанування особливих дат та постатей (42,9%), Джура (35,7%), відвідування музеїв, пам'яток культури (25%). Цікаво, що у цьому питанні 21,4% учнів вказали, що взагалі не беруть участь (Діаграма 3.7).

Рис. 3.7 Участь у національно-патріотичних заходах

Національна ідентичність є багатогранною. Однією із складових є розуміння своєї унікальності та що потрібно, щоб бути представником певної нації. На діаграмі нижче (Діаграма 3.8) зображено невеликий перелік того, що потенційно потрібно мати/робити, щоб бути справжнім українцем.

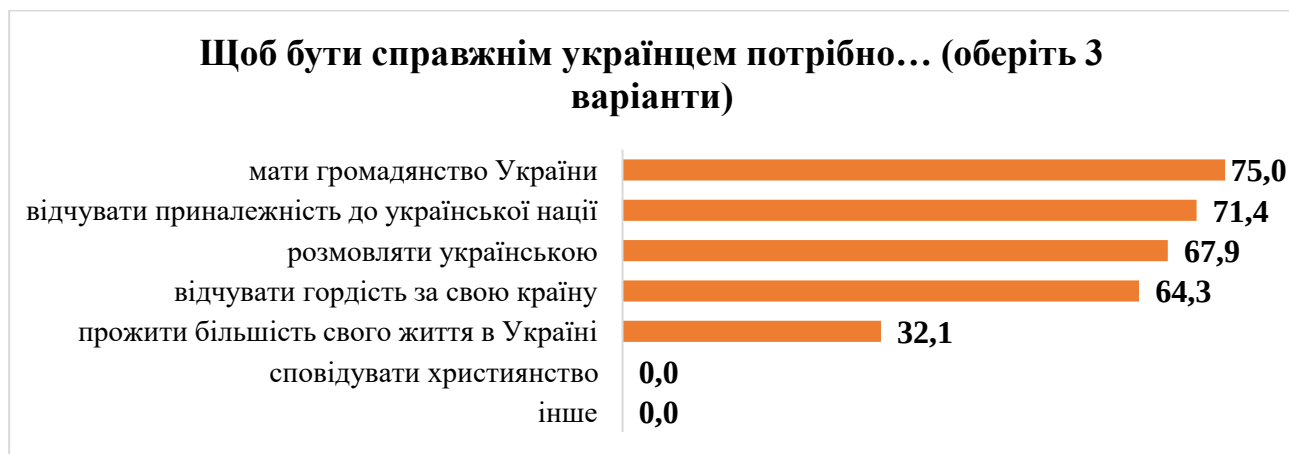

Рис. 3.8 Умови, що потрібні, щоб бути справжнім українцем

Учні вбачають особливості української нації у хоробрості, стійкості духу, культурі, прагненні свободи, незламності та нескореності. «Вона – НЕЗАЛЕЖНА! Ця країна вільна, де грає велике значення свобода. Українська нація є єдиною та неповторною».

Отже, участь у національно-патріотичних заходах сприяє формуванню національної ідентичності. Для 75% респондентів справжній українець повинен мати українське громадянство, але не менш важливою є і психологічна складова – 71,4% учнів вважають, що справжній українець має відчувати приналежність до своєї нації, на третьому місці культурна складова – розмовляти українською (67,9%), емоційна складова – 64,3% відчувати гордість за свою країну. Бачимо, що різні складові національної ідентичності є усвідомленими та демонструють, що учні мають розуміння та відчуття, хто такі українці, а отже, і самі вони є досить сформованими як громадяни своєї країни.

Останнім завданням було прослідкувати взаємозв'язок між рівнем знань та поінформованості школярів щодо історії та географії України, з одного боку, та силою їх національної ідентичності. Вище уже описані результати щодо знань учнів із різних дисциплін. Нагадаємо, що майже всі учні, за винятком 1-2, повністю впоралися із завданнями. Силу національної ідентичності варто вимірювати за всіма 5 вимірами. Так ми дізналися, що всі учасники опитування вважають себе українцями, цікавляться сучасними подіями, постатями в країні та (політичний вимір). 92,9% пишаються своїм громадянством (71,4% – дуже пишаюся, 21,4% –

радше пишаюся, ніж не пишаюся) (культурний вимір). 27 з 28 школярів готові допомагати країні: волонтерська діяльність (75%), поширення українськомовного контенту (71,4%) та інше (психологічний вимір). Також учні цікавляться історією своєї родини. Завжди охоче (32,1%) або час від часу охоче (53,6%) беруть участь у заходах, що присвячені вшануванню національних героїв України.

Вище, у теоретичних розділах, ми наголошували на важливості історичної пам'яті. Ось що відповіли учні на питання «Чому важливо вивчати історію, знати минуле своєї країни?»:

«Завдяки історії ми знаємо про життя минулих поколінь, які пережили війни, боротьбу за незалежність».

«Потрібно знати, що пережили наші предки та те що проживаємо зараз. Знати за що ми боролися та боримося».

«Не вірити у різні фейки».

Найпопулярнішою відповіддю було «Не повторювати помилок минулого».

Але зі знаннями основних фактів виникли не великі труднощі. 14,3% вважають, що Київську Русь охрестив Ярослав Мудрий, що неправильно (історичний вимір).

67,9% учнів хочуть у майбутньому проживати в Україні, а 28,6% – важко сказати. Також 92,9% погоджуються із тим, що Житомирщина має спільну історію та культуру з рештою України, а відновлення територіальної цілісності є першочерговим завданням (89,3%) (територіальний вимір).

Отже, прослідковуємо зв'язок між рівнем знань та силою національної ідентичності. Учні добре знають матеріал та не мають проблем із культурним, психологічним, територіальним виміром, але є незначні труднощі пов'язані із історичним виміром: питання про історію та постатей виявилися складнішими, також майже половина (42,9%) чули лише декілька сімейних історій. Територіальний вимір теж має не великі нюанси: 7,1% радше не погоджуються, що Житомирщина має спільну історію з Україною та 10,7% радше не погоджуються, що відновлення територіальної цілісності є пріоритетним завданням.

Представлене дослідження було пробним. Для його масштабування варто ще покращити анкету. Наприклад, доопрацювати територіальний вимір, додати

запитання, щоб більш глибоко зануритися у цю тему. Також розширити блок із тестовими завданнями та розробити його окремо для кожного класу. У майбутньому дане опитування можна проводити за допомогою гугл-форми, а також додатково провести невеликі особисті інтерв'ю з учнями.

За результатами дослідження ми визначили, що учні мають досить сформовану національну ідентичність за всіма вимірами. Вони цікавляться сучасним та минулим своєї країни. Переважно вживають українську мову. Лише на просторах інтернету досі побутує російська. Учні відчувають гордість за країну, беруть участь у національно-патріотичних заходах, готові допомагати країні. Більше половини бажає у майбутньому проживати в Україні. Також вони продемонстрували гідний рівень знань із невеликими труднощами у питаннях про історію та сучасних постатей.

ВИСНОВКИ

У ході роботи ми розглянули ідентичність через різноманітні соціологічні концепції вчених від часів Античності до сьогодення. Так, наприклад, Платон включав у ідентичність політичну, психологічну, соціальну та культурну складові. У Середньовіччі першість почала займати релігійна складова. Не менш відомий Бауман, пояснював ідентичність через образи: паломник, той хто прогулюється, бродяга, турист, гравець. Для нього основною метою ідентичності у модерні є її збереження, у постмодерні – уникнення фіксації. Еріксон вважав ідентичність усвідомленим почуттям, але водночас існує і не велика частина підсвідомої. Як бачимо, вчені по-різному розвивали ідеї ідентичності, доповнювали теорії та заперечували, розглядали її нові аспекти.

Наша ідентичність починає формуватися з перших років життя і особливо активно це відбувається у підлітковому віці. Соціалізація допомагає у цьому, тому важливо, щоб дитина проходила всі її етапи. Але всі неминуcho переживають кризу ідентичності і навіть не одноразово. Еріксон вважав, що цей етап кожен переживає по-різному. Це може бути агресія, апатія, депресія, жорстокість або ж бажання втекти. Та саме після її подолання ми краще розуміємо себе та світ. Для цього потрібно відповісти на питання «Хто я?», що є нелегким завданням.

Національна ідентичність є однією із провідних ідентичностей у нашому житті. Гібернау визначав її як – ««колективне почуття, засноване на вірі у приналежність до тієї самої нації та визнанні більшості атрибутів, що роблять її відмінною від інших націй» [23, с. 24].

Відомо, що для українців питання національної ідентичності є складним. Довгі роки та навіть століття нашу націю пригнічували та не дозволяли розвиватися. Та спільна пам'ять, культура, традиції не дозволяють забути, ким ми є, хоча і наші східні сусіди активно впродовж довгих років намагалися нав'язати нам іншу думку. Історична пам'ять є надважливою, вона складова національної свідомості. Дізнаватися про своє минуле допомагає сім'я та школа.

Школа – не лише місце, де можна отримати знання, вона сприяє формуванню національної ідентичності. Відбувається це через передачу знань про свою країну

та народ, національно-патріотичні заходи, бесіди, зустрічі, відвідування культурних пам'яток, вшанування свят та днів пам'яті.

Було проведено пілотажне дослідження серед учнів 9-11 класів Василівського ліцею. З'ясувалося, що рівень знань учнів корелює із рівнем сформованості національної ідентичності. Учні добре впоралися із завданнями для перевірки знань, також абсолютна більшість пишається країною, використовує саме українську мову у різних випадках, готові допомагати Україні, а також розуміють, що історія є важливою і її потрібно вивчати.

Учні беруть участь у різних національно-патріотичних заходах та вважають, що особливість української нації у силі, незламності, прагненні свободи, нескореності. У них добре розвинені всі 5 вимірів національної ідентичності: політичний (вважають себе українцями, цікавляться сучасними подіями та знають провідних особистостей); культурний (відчувають гордість за країну, розуміють особливості своєї нації, вживають українську мову); психологічний (відчувають гордість, піднесення під час прослуховування гімну, бажають займатися благодійністю); історичний (знання історичних фактів, розуміння важливості історії, цікавість до минулого власної сім'ї, вшановування днів пам'яті); територіальний (бажання у майбутньому проживати в Україні, розуміння, що відновлення територіальної цілісності є першочерговим завданням).

Отже, формування національної ідентичності – складний та довготривалий процес. У сім'ї діти спостерігають та засвоюють норми поведінки та ставлення до певних речей, у школі – здобувають знання про країну та народ, беруть участь у національно-патріотичних заходах та пізнають як це бути українцем/українкою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бауман З. Індивідуалізоване суспільство / Зігмунд Бауман // Частина 2 Як ми думаємо. Глава 11 Ідентичність у глобалізаційному світі / Зігмунд Бауман..
2. Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота: втрата чутливості у плинній сучасності / пер. з Англ. О. Буценко. 2014. 280 с.
URL: <file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC/%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BA/%D0%91%D0%B0%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD.pdf>
3. Галущинський М. Національне виховання. Львів, 1920. 40 с.
URL: <file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC/%D1%83%D0%BA%D1%80/%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%201920.pdf>.
4. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / пер. з Англ. К. Таксон. Київ, 2003. 300 с.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Gellner_Ernest/Natsii_ta_natsionalizm_Natsionalizm.pdf?PHPSESSID=qlpb2ielsq5s38uvs01su0kkd3.
5. Гирич І. Історична і колективна пам'ять: що це?.
URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:KdAFHPvqOHUJ:https://www.i-hyrych.name/Misc/Rethinking/NationalMemory.html&hl=uk&gl=ua&strip=1&vwsrsrc=0>.
6. Гнатюк О. Прощання з імперією. 529 с.
URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-7679-79-9/966-7679-79-9.pdf>.
7. Жигайло Н. І., Шибрук О. В. Проблема феномену та структури "Я0концепції" особистості в контексті поглядів вітчизняних і зарубіжних

дослідників. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". 2014. № 26. С. 70–74.

URL: https://eprints.oa.edu.ua/3079/1/Zhygailo_NZ_Vyp_26.pdf. (8)

8. Іванченко Б. Я-ідентичність особистості: статичні та динамічні аспекти. Вісник Львівського університету. 2020. № 7. С. 53–61.
URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/7_2020/10.pdf.
9. Кислюк К. Українська ідентичність: історико-культурні ретроперспективи та сучасні перспективи. Філософська думка. 2018. № 3. С. 48–63.
URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/416-Article%20Text-641-1-10-20200714%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/416-Article%20Text-641-1-10-20200714%20(1).pdf)
10. Кірієнко О. Принципи побудови індивідуальної ідентичності в епохи модерну та постмодерну: підхід З. Баумана. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2014. № 5. С. 271–278.
URL: [2772-6021-1-PB \(1\).pdf](2772-6021-1-PB (1).pdf)
11. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kozlovets_Mykola/Fenomen_natsionalnoi_identychnosti_vyklyky_hlobalizatsii.pdf.
12. Коржов Г. О. Регіональні відмінності та національна ідентичність: досвід становлення "неочікуваної" нації. Великі війни, великі трансформації 1918-2018 роки: конфлікти та мир у XX і XIX сторіччях : Матеріали IX міжнар. науково-практ. конф. з соціології, м. Київ, 26 листоп. 2018 р. 2018. С. 79–83.
URL: http://www.sociology.kpi.ua/wp-content/uploads/2019/03/Sociology_2018.pdf.
13. Коржов Г. О. Теоретичні контрверзи в інтерпретації подвійної ідентичності та шляхи їх емпіричної верифікації. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2017. № 7. С. 74–88.
URL: <https://doi.org/file:///C:/Users/Admin/Downloads/Telegram%20Desktop/подвійна%20ідентичність.pdf>.

14. Краєва О. А. Криза ідентичності підліткового віку та її роль у становленні зрілої особистості. Збірник наукових праць К?ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. № 7. С. 310–321.
URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19997/1/O_Kraieva_KIPVRSO_ZNP_IO_7.PDF.
15. Малінін В. В. Соціокультурна ідентичність як чинник підвищення ефективності політичного управління. Актуальні проблеми політики. 2013. № 48.
URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2908/Malinin.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
16. Міхновський М. Самостійна Україна : промова. Львів, 1900. 36 с.
URL: <file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC/%D1%83%D0%BA%D1%80/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>.
17. Мовчан П. П. Зміст поняття "національна ідентичність": теоретико-методологічний аспект. Державне управління. 2015. № 7. С. 103–107.
URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2015/21.pdf.
18. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / Л. Вікторова та ін. Київ, 2017. 475 с.
URL: http://dglib.nubip.edu.ua/bitstream/123456789/4683/1/Viktorova_Navch_posib.pdf.
19. Подофей С. О. Я-концепція людини як потенціал становлення її суб'єктності. Молодий вчений. 2017. № 10.2. С. 79–82.
URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10.2/18.pdf>. (9)
20. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України : Закон України, МОН від 16.06.2015 р. № 641 : станом на 6 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 02.02.2023).

- 21.Пруньок Б. Поняття ідентичності в контексті українознавчих досліджень. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2012. № 16. С. 14–16. URL: <http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/Visnyk-16/Petruniok.pdf>.
- 22.Ревенко С. П. Сучасні підходи до вивчення ідентичності особистості юнацького віку. Наука і освіта. 2013. № 7.
URL: <http://www.dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/7095/1/Revenko.pdf>.
- 23.Руденко Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації : Монографія. Київ, 2020. 364 с.
URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/Rydenko_monogragia1904.pdf.
- 24.Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Таращука. - К.: Основи, 1994. - 224 с URL: <http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/02/Smit-Entoni.-Natsionalna-identychnist.pdf>.
- 25.Соціологічна група "Рейтинг". Дев'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Аномія в українському суспільстві [Електронний ресурс] / Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dev_yatnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_anom_ia_v_ukra_nskomu_susp_lstv_20-21_listopada_2022.html.
- 26.Соціологічна група "Рейтинг". Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні - 2022 URL: : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html.
- 27.Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ. 336 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf>.
- 28.Тейлор Ч. Мультикультуралізм і "Політика визнання". Київ, 2004.
URL: <file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC/%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0>

[%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BA/%D0%A2%D0%B5%D0%B9%D0%BB%D0%BE%D1%80_%D0%BC%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC.pdf](#)

- 29.Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : Посібник / [І.Д. Бех, О.М.

Доукіна, С.Д. Федоренко, І.М. Шкільна, К.О. Журба]. – К., 2019. – 114 с.

URL: <https://lib.iitta.gov.ua/718616/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1.%20%D0%A4%D0%BE%D1%80%D0%BC.%20%D0%B2%20%D1%83%D1%87.%20%D0%BD%D0%B0%D1%86.->

[%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82.%20%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82..pdf](#)

- 30.Фукуяма Ф. Ідентичність потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ Т. Сахно. Наш формат, 2021.

URL: <file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC/%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BA/%D0%A4%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%96%D1%81.pdf>.

- 31.Четвертак Є. О. Національна ідентичність у мовній картині світу.

URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/14062469.pdf>.

- 32.Шацька Б. Минуле - пам'ять - міт. Чернівці. 248 с.

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Szacka_Barbara/Mynule_-_pamiat_-_mit.pdf.

- 33.Яцій О. М. Національно-патріотичне виховання учнів : метод. рек. Одеса, 2019. 32 с.

URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/4257/3/Yatsii,%20Oleksandr%20Mykhailivych.pdf>.

- 34.Abels H. Interaction, identity, presentation.

URL: <https://books.google.ne/books?id=3judBgAAQBAJ&hl=uk>.

35.Erikson E. Identity Youth and Crisis. 1968. 336 p.

URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Identity_Youth_and_Crisis/SoZkr4zpGi4C?hl=it&gbpv=0&bsq=Erikson%20E.%20Identity:%20youth%20and%20crisis.

36.Freud Z. Psychology of the masses and the analysis of the human self.

URL: https://www.google.com.ua/books/edition/Psicologia_delle_masse_e_analisi_dell_io/7QLWsdyh4lUC?hl=it&gbpv=0.

37.Giddens A. The arrangement of society. Essay on the theory of structuring. Polity Press. URL: <https://ereader.perlego.com/1/book/1535565/0>.

38.Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. 2021. 272 p.

URL: https://www.google.com.ua/books/edition/_/TSk_EAAAQBAJ?hl=it&gbpv=0.

39.Mead G. Selected.

URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/S/bo5953188.html>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Операціоналізація:

Таблиця 1 Політичний вимір

Політичний вимір	
Асоціація із країною	Зацікавленість у політичних діях країни
Ідентифікація себе як українця/у (жителя України)	Перегляд новин
	Знаннях головних сучасних особистостей

Таблиця 2 Культурний вимір

Культурний вимір		
Емоційний зв'язок	Традиції/цінності	Мова
Відчуття гордості за країну		Вживання української мови
Емоції, при прослуховуванні гімну	Розуміння чим українська нація відрізняється від інших	Перегляд українською мовою фільмів, телепередач, прослуховування музики

Таблиця 3 Психологічний вимір

Психологічний вимір	
Близькість	Прагнення покращити країну
Відчуття єдності країни	Благодійність

Таблиця 4 Історичний вимір

Історичний вимір	
Важливість історії	Історична пам'ять
Знання основних історичних фактів, постатей	Зацікавленість у минулому своєї сім'ї
Розуміння чому важливо знати минуле	Ставлення до днів пам'яті важливих подій та людей

Таблиця 5 Територіальний вимір

Територіальний вимір
Належність до певного місця/громади
Проживання на території України

ДОДАТОК Б

Анкета

1. Вкажіть вашу стать:

- А) Жіноча;
- Б) Чоловіча.

2. У якому класі ви навчаєтеся?

- А) 9 клас;
- Б) 10 клас;
- В) 11 клас.

3. Ким ви є за національністю?

- А) українець/українка;
- Б) росіянин/росіянка;
- В) поляк/полька;
- Г) Інший варіант _____

4. Наскільки ви пишаєтеся тим, що є громадянином/громадянкою України?

- А) Дуже пишаюся;
- Б) Радше пишаюся, ніж не пишаюся;
- В) Радше не пишаюся, ніж пишаюся;
- Г) Взагалі не пишаюся;
- Г) Не є громадянином/громадянкою України;
- Д) Важко сказати.

5. Щоб бути справжнім українцем потрібно... (оберіть 3 варіанти)

- А) мати громадянство України;
- Б) відчувати приналежність до української нації;
- В) розмовляти українською;
- Г) відчувати гордість за свою країну;
- Г) прожити більшість свого життя в Україні;
- Д) сповідувати християнство;
- Е) Свій варіант _____

6. Оцініть за 5-ти бальною шкалою наскільки ви погоджуєтесь із даними твердженнями (1 – взагалі не погоджуюся, 5 – повністю погоджуюся):

А) Україна найкраща із країн.

Б) Люди повинні у всьому підтримувати країну, навіть якщо вона чинить не вірно.

В) Я відчуваю сором за свою країну.

Г) Всі без винятку мають розмовляти українською.

7. Чи цікавитеся ви сучасними подіями, що відбуваються в Україні?

А) Так, постійно

Б) Іноді переглядаю новини

В) Ніколи

8. Для мене предметом гордості за Україну є... (оберіть 3 варіанти)

А) Збройні Сили України

Б) Політична система

В) Досягнення у спорті

Г) Культурні традиції

Ґ) Народна музика, фольклор, література, мистецтво

Д) Сучасна музика

Е) Нічого

Є) Свій варіант _____

9. Які емоції ви відчуваєте, коли лунає гімн України? (оберіть всі можливі варіанти)

А) Гордість;

Б) Смуток;

В) Сором;

Г) Сум;

Ґ) Відповідальність;

Д) Піднесення духу.

10. У яких національно-патріотичних заходах у школі ви берете участь?

А) Джура

Б) Днів вшанування особливих дат, постатей

В) Зустрічі із військовими

16. Чи цікавитеся ви історією своєї сім'ї?

- А) Так, часто розпитую у родичів
- Б) Так, але немає в кого дізнаватися
- В) Чув/чула декілька сімейних історій
- Г) Ні

17. Чи охоче ви берете участь у заходах, що присвячені вшануванню національних героїв України?

- А) Завжди охоче беру участь
- Б) Час від часу охоче беру участь
- В) Беру участь без бажання
- Г) Не беру участі взагалі

18. Чи погоджуєтеся ви із цими твердженнями?

- А) Мій регіон (Житомирщина) має спільну історію та культуру з рештою України?
- Б) Відновлення територіальної цілісності України є пріоритетним завданням

Повністю погоджуюся

Радше погоджуюся, ніж не погоджуюся

Радше не погоджуюся, ніж погоджуюся

Взагалі не погоджуюся

Перевірка знань

1. Оберіть СУЧАСНИХ провідних особистостей України? (3 правильні відповіді)

- А) Володимир Зеленський
- Б) Іван Мазепа
- В) Валерій Залужний
- Г) Кирило Буданов
- Г) Іван Виговський
- Д) Григорій Сковорода

2. Україна це...

- А) християнська держава;

- Б) ісламська держава;
- В) буддистська держава;
- Г) протестантська держава.

3. Коли розпочалося повномасштабне вторгнення росії в Україну?

- А) 2 лютого 2021 року
- Б) 24 лютого 2022 року
- В) 24 січня 2022 року

4. Яка найвища гора в Україні?

- А) Говерла
- Б) Роман-Кош
- В) Еверест

5. Хто написав українську поему «Енеїда»?

- А) Григорій Сковорода
- Б) Іван Котляревський
- В) Іван Нечуй-Левицький

6. Хто з князів охрестив Київську Русь?

- А) Ярослав Мудрий;
- Б) Володимир Великий;
- В) Ігор;
- Г) Ольга.

7. Державними символами України є ...

- А) Прапор
- Б) Президент
- В) Герб
- Г) Гімн
- Д) Верховна Рада.